

Ks. Leszek Domagała, Radom

UWARUNKOWANIA POGLĄDÓW SPOŁECZNO-PASTORALNYCH KS. WŁADYSŁAWA PIWOWARSKIEGO

Działalność naukowa ks. Władysława Piwowarskiego przypadła na okres wzmożonych przemian w Kościele i świecie. Zachodzące przeobrażenia wymagały, by Kościół współczesny realizując swoje posłannictwo w coraz trudniejszych warunkach, uwzględniając aktualną sytuację poszukiwał adekwatnych do potrzeb rozwiązań i nowego spojrzenia na rzeczywistość społeczną, w której istnieje. W kontekst przemian w Kościele oraz wielokierunkowych przeobrażeń w świecie wpisuje się rozwój teologii pastoralnej i działalność teologów poszukujących nowych koncepcji i rozwiązań.

Wydarzeniem przełomowym drugiej połowy XX wieku był Sobór Watykański II. Na czas inauguracji jego prac przypadł początek pracy naukowej ks. W. Piwowarskiego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Był to także czas głębokich przemian społeczno-politycznych w Polsce. Przemiany te wywarły duży wpływ na ks. W. Piwowarskiego, młodego wówczas pracownika naukowego KUL. W swoich badaniach naukowych wychodził on naprzeciw wyzwaniom czasu, prowadząc badania nad złożonymi procesami społecznymi, które warunkowały działalność Kościoła w Polsce.

Skuteczność działalności ekklezjalnej zakłada znajomość uwarunkowań życia ludzi, do których ta działalność jest skierowana. Te same formy oddziaływania duszpasterskiego mogą mieć w zmienionych uwarunkowaniach historycznych i społeczno-religijnych różną skuteczność w osiąganiu celów. Refleksja pastoralna musi opierać się na znajomości rzeczywistości podlegającej ciągłym zmianom¹ Rzeczywistość świata badana metodami naukowymi prowadzi do poznania warunków miejsca i czasu, w jakich dokonuje się działalność zbawcza Kościoła, ponadto rzuca światło na postawy i zachowania poszczególnych osób i całych społeczności². Spojrzenie na tło społeczno-polityczne i religijne działalności Kościoła w Polsce oraz znajomość formacji społeczno-pastoralnej i działalności dydaktyczno-naukowej profesora Piwowarskiego jest niezbędne przy ocenie jego poglądów społeczno-pastoralnych.

¹ J. Majka. *Metodologia nauk teologicznych*. Wrocław 1981 s. 208.

² R. Kamiński. *Teologia praktyczna i jej dyscypliny*. RT 44:1999 z. 6 s. 98.

1. Tło społeczno-polityczne i religijne Polski

Układ sił politycznych w Polsce, będący konsekwencją II wojny światowej i ustaleń konferencji jałtańskiej, postawił Kościół w Polsce w nowej jakościowo sytuacji. Pozycję Kościoła wobec władz komunistycznych określało kilka czynników. Pierwszym były olbrzymie straty poniesione przez duchowieństwo w latach wojny³. Drugim czynnikiem wpływającym na sytuację Kościoła po II wojnie światowej były znaczne zmiany granic kraju i wynikające z nich przesiedlenia ludności. To prowadziło do ujednoczenia narodowościowego, a co za tym idzie, również wyznaniowego Polski⁴.

Spore znaczenie dla Kościoła miało również wzmocnienie jego autorytetu w społeczeństwie. Było to następstwem zarówno wydarzeń z lat okupacji, jak i sytuacji politycznej po przejściu przez komunistów władzy w Polsce⁵. Podstawy dla większego autorytetu Kościoła zaistniały już przed wybuchem II wojny światowej i były przeciwwagą dla szerzącego się antyklerykalizmu⁶.

³ W latach wojny zginęło blisko dwa tysiące księży (w tym sześciu biskupów), co oznaczało w niektórych diecezjach straty sięgające blisko 40,0% ogółu pracujących tam duchownych. A. Dudek, R. Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*. Kraków 2003 s. 9; Zob. H. Rollet. *Zarys dziejów Polski 1939-1984*. Kraków 1994 s. 233; W. Jackiewicz. *Straty osobowe duchowieństwa diecezjalnego w okresie II wojny światowej*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2 cz. 2. Red. B. Kumor, Z. Obertyński. Poznań 1979 s. 162; K. Śmigiel. *Martyrologium narodu i Kościoła (1939-1945)*. W: *Tamże* s. 154.

⁴ W porównaniu z okresem przedwojennym liczba osób deklarujących wyznanie rzymskokatolickie wzrosła z około 65% do ponad 90%. Dudek, Gryz, jw. s. 9.

⁵ Kościół w okresie dwudziestolecia międzywojennego był przede wszystkim związany ze stronnictwem prawicy, co budziło niechęć przeciwników obozu narodowego i przyczyniało się do szerzenia antyklerykalizmu zarówno wśród elit, jak i mas społecznych. Antyklerykalizm chłopski zasadniczo nie wiązał się z postawami antyreligijnymi, natomiast antyklerykalizm w środowiskach robotniczych wiązał się z niechęcią do religii w ogóle. Działalność wprost wroga religii i Kościołowi nasiliła się w okresie wyborów w 1922 r., kiedy ugrupowania polityczne: Związek Ludowo-Narodowy, PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie”, Związek Chłopski i Narodowo-Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe rywalizowały o wpływ na wsi. To wszystko podsycalo i komplikowało stosunki społeczne i wpływało negatywnie na postawę wobec Kościoła. Pozycja duchowieństwa w dwudziestolecium międzywojennym i wpływy Kościoła w sferach rządzących wzmagaly postawy antyklerykalne, a brak wyobraźni społecznej u samych księży i hierarchów postawy te jeszcze umacniał i uzasadniał. Zob. J. M. Małecki. *Zarys dziejów Polski 1864-1939*. Kraków 1991 s. 285-293, 314-319; J. Kłoczowski. *Kościół Katolicki w świecie i w Polsce. Szkice historyczne*. Katowice 1986 s. 102; D. Olszewski. *Polska chrześcijańska. Zarys dziejów (966-1984)*. Kielce 1985 s. 61.

⁶ Pionierską rolę w tej dziedzinie odegrali: ks. Jacek Woroniecki, ks. Władysław Kornilowicz, ks. Aleksander Żychliński, ks. Konstanty Michalski i o. Maksymilian Kolbe. To dzięki ich wysiłkom i pracy wśród ludności wsi i miast przetrwała tradycyjna kultura i religijność, która następnie była pogłębiana systematycznie w kierunku etycznym i doktrynalnym. Zob. J. Majka. *Katolickie organizacje młodzieżowe*. W: *Historia katolicyzmu społecznego*

Po II wojnie światowej wprowadzono w Polsce ustrój komunistyczny, który za wszelką cenę zmierzał do usunięcia religii z życia publicznego. Dążono do ateizacji społeczeństwa. Kościół hierarchiczny poprzez duszpasterstwo masowe, ukierunkowane na „przeciętnego katolika”, starał się niwelować skutki tego procesu⁷ Był to czas zmagania się Kościoła z laicyzacją sterowaną⁸ i sekularyzacją spontaniczną⁹

Zagmatwana sytuacja polityczna znalazła odbicie w społeczeństwie. Przeprowadzane nieudolnie reformy gospodarcze negatywnie wpływały na większość społeczeństwa. Inflacja i recesja pogłębiały anomie¹⁰, w której naród polski tkwił przez cały okres powojenny¹¹ W takiej sytuacji Kościół jawił się jako mocno osłabiony organizacyjnie przez działania wojenne, ale mający duży dorobek duchowy i moralny. Ten pozytywny kapitał był wzmacniany po II wojnie światowej przez działalność charytatywną¹². Ponadto Kościół starał się odbudować całą sieć instytucji duszpasterskich. Rozwijała się prasa katolicka, powoływano organizacje chrześcijańskie¹³, odnawiano katolickie szkolnictwo podstawowe i średnie, duszpasterstwo aka-

w Polsce 1832-1939. Red. Cz. Strzeszewski. Warszawa 1981 s. 364; S. Czarnowski. *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*. W: *Dziela*. Red. Tenże. T. 1. Warszawa 1985 s. 107. Innymi ważnymi elementami kształtującymi życie społeczne w Polsce przed II wojną światową były działalność duszpasterska, usuwanie „niedomagań” w życiu Kościoła, systematyczne nauczanie religii w szkołach, rozwój prasy katolickiej oraz liczne organizacje katolickie: Akcja Katolicka, Katolickie Stowarzyszenie Mężów, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej. Por. J. Majka. *Katolickie kształcenie społeczne w Polsce w latach 1918-1939*. ChS 6:1972 s. 52-54, 58-63. Zob. K. Górski. *Zarys dziejów duchowości w Polsce*. Kraków 1986 s. 321.

⁷ W. Piwowarski. *Tło społeczno-polityczne i religijno-kościelne punktem wyjścia „Nowej Ewangelizacji”* W: *Nowa Ewangelizacja odpowiedzią na wyzwania obecnego czasu*. Red. K. Góźdź. Lublin 1993 s. 64.

⁸ Laicyzacja sterowana (kierowana) to czynnik i proces odgórny. Zawiera dwa aspekty: negatywny i pozytywny. Negatywny polega na usuwaniu *sacrum* z życia publicznego, zaś pozytywny na propagandzie świeckości, a w rzeczywistości ateizmu. Upowszechniały ją pośrednio lub bezpośrednio wszystkie instytucje państwowe PRL-u. Por. T. M. Jaroszewicz. *Dobro człowieka i pomyślność Ojczyzny*. „Argumenty” 51-52:1986 21-28 XII.

⁹ Sekularyzacja spontaniczna jest procesem polegającym na uwolnieniu się różnych dziedzin życia społecznego oraz różnych światopoglądów spod wpływu religii i Kościoła. Proces ten przebiega na dwóch płaszczyznach – instytucjonalnej i ludzkiej świadomości. Zob. P. L. Berger. *Der Zwang zur Häresie. Religion in der pluralistischen Gesellschaft*. Frankfurt am M. 1980 s. 39.

¹⁰ Anomia polega na rozkładzie wartości i więzi w społeczeństwie. Zob. J. Wertenstein-Żóławski. *Dzieci anomii*. „Przegląd Powszechny” 9:1986 s. 364-368.

¹¹ W. Piwowarski. *Tło społeczno-polityczne i religijno-kościelne punktem wyjścia „Nowej Ewangelizacji”* s. 65.

¹² J. Majka. *Duszpasterstwo polskie w czterdziestoleciu*. ChS 1989 nr 2 s. 20; Tenże. *Kościół w Polsce po drugiej wojnie światowej. Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania jego działalności*. AK 85:1993 z. 1 nr 506 s. 11.

¹³ Por. Olszewski. *Polska Chrześcijańska* s. 32; Majka. *Duszpasterstwo polskie* s. 21.

demickie i szpitalne¹⁴. W pierwszych latach powojennych widoczne były przejawy pewnej współpracy władzy państwowej z Kościołem¹⁵. Nie trwało to jednak długo¹⁶.

Od roku 1948 rozpoczął się okres walki władz państwowych z Kościołem w Polsce. Przejawami tej walki były liczne aresztowania i procesy duchownych, publiczna krytyka hierarchii oraz wzmożony ucisk fiskalny instytucji kościelnych. Niechęć do Kościoła skutkowałą także ograniczeniami w działalności stowarzyszeń kościelnych, szkolnictwa i szpitalnictwa. Następowało masowe przejmowanie przez władze państwowe nieruchomości i majątków kościelnych. Przy Ogólnopolskim Komitecie Frontu Narodowego utworzono Komisję Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich¹⁷.

Władza państwowa do walki z Kościołem powołała specjalny aparat administracyjny¹⁸. Komuniści przyjmowali różne koncepcje eliminowania Kościoła z życia społecznego. Często w ramach „fizycznej likwidacji” stosowano represje wobec duchowieństwa, więziono, izolowano w szpitalach psychiatrycznych czy długotrwale i wielokrotnie przesłuchiowano. Wobec katolików świeckich stosowano podobne metody: groźby, dyskryminację dorosłych i dzieci oraz ograniczenia bytowe¹⁹. Prawodawstwo i przepisy administracyjne były środkami do umacniania władzy komunistycznej w Polsce i podporządkowania jej wszystkich dziedzin życia społecz-

¹⁴ Zob. M. A. Krapiec. *Jeszcze Polska nie zginęła... O podstawach tożsamości narodu. W: O życie godne człowieka. W nurcie zagadnień posoborowych.* T. 19. Red. B. Bejze. Warszawa 1990 s. 72-73; S. Makarewicz. *Współdziałanie Kościoła i państwa w świetle teorii i praktyki.* Warszawa 1984 s. 31-37.

¹⁵ Pozwolono na organizowanie na ziemiach zachodnich i północnych polskich instytucji kościelnych, odbudowę zniszczonych kościołów, prowadzenie przez zakony szkolnictwa szpitali, ochronek, domów dla sierot, a także na utrzymywanie kontaktów ze Stolicą Apostolską. F. Stopniak. *Kościół na ziemiach polskich w latach 1884-1978.* W: *Historia Kościoła.* T. 5. Red. J. Rogier. Warszawa 1985 s. 598.

¹⁶ K. Lutyński wymienia w procesie kształtowania się wzajemnych stosunków między państwem a Kościołem następujące okresy: 1. okres (1944-1950) od Manifestu PKWN z 22 VII 1944 roku do porozumienia między Rządem a Episkopatem Polski z 14 IV 1950 roku; była to pierwsza próba konfrontacji dwóch odmiennych światopoglądów; 2. okres (1950-1953) charakteryzowało trudne współżycie na gruncie zawartego porozumienia, z wyraźną tendencją do nieporozumień i zakłóceń, aż do listu Episkopatu „Non possumus” z 8 V 1953 roku; 3. okres (1953-1956) to czas intensywnego terroru i silnej ingerencji państwa w sprawy Kościoła; 4. okres (1956-1970), w którym trwała walka o laicyzację społeczeństwa i sekularyzację życia społecznego, rozpoczęty powrotem prymasa z internowania oraz odnowienie porozumienia między rządem a Episkopatem. K. Lutyński. *Rozdział Kościoła od państwa w Polsce Ludowej.* ChS 1994 nr 1 s. 77.

¹⁷ Stopniak. *Kościół na ziemiach polskich* s. 599.

¹⁸ Zob. V. Wolf. *Świadectwo Kościoła pod rządami komunistycznymi.* W: *Świadectwo Kościoła Katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej. KUL 11-15 sierpnia 1991.* Red. J. Nagórny. Lublin 1994 s. 40.

¹⁹ Zob. Tamże.

nego i narodowego. System prawny nie dawał gwarancji poszanowania praw jednostki i prowadził do skrzepowania społeczeństwa, a totalitarny sposób sprawowania władzy wspomagał postępującą demoralizację społeczeństwa²⁰.

Planowa i zamierzona likwidacja Kościoła dążyła do jego wewnętrznego rozbicia oraz ograniczenia jego działalności²¹. Służyć temu miało m.in. utworzenie tzw. „Ruchu księży na rzecz pokoju *Pacem in terris*”. Zamierzeniem władzy komunistycznej PRL było ograniczenie aktywności Kościoła tylko do liturgii i do działalności w ramach zakrytych i świątyni²². Ideę rozdziału Kościoła od państwa władze komunistyczne realizowały bezwzględnie. Następowo stopniowo eliminowano wpływów Kościoła i pierwiastków religijnych z życia publicznego. Państwu nadawano charakter ateistyczny²³.

14 IV 1950 roku zostało podpisane porozumienie między państwem i Kościołem. Dawało ono nadzieję na unormowanie wzajemnych stosunków. Rząd PRL gwarantował w porozumieniu szanowanie wolności religijnej, natomiast Episkopat Polski ze swojej strony zapewniał, że będzie miał wzgląd na polską rację stanu. W niedalekiej przyszłości porozumienie stało się dobrym narzędziem do uzależnienia Kościoła od władzy państwowej. Koordynatorem wszystkich działań względem Kościoła był Urząd do spraw Wyznań²⁴.

Szczytem represji było aresztowanie prymasa S. Wyszyńskiego, które nastąpiło 25 IX 1953 roku. Władze państwowe nie przewidziały jednak, że wszystkie posunięcia względem Kościoła, prymasa i religii w państwie będą miały negatywne dla nich konsekwencje. Na skutki społeczne nie trzeba było długo czekać. W 1956 roku rozległy się głosy protestu. Skonsolidowane społeczeństwo wystąpiło przeciw władzy komunistycznej. Represje wobec Kościoła, łącznie z internowaniem prymasa S. Wyszyńskiego, były odczytane jednoznacznie jako zniewolenie narodu²⁵.

W 1956 roku pojawił się w Polsce pierwszy kryzys władzy komunistycznej. Robotnicy bierni dotąd wobec poczynań władzy względem Kościoła zaczęli wyra-

²⁰ R. Kamiński. *Podstawowe uwarunkowania życia i działalności Kościoła w Polsce*. W: *Kościół w czasach Jana Pawła II*. Red. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej. Lublin 2005 s. 299-244.

²¹ Zob. Cz. Bartnik. *Najnowsze dzieje Kościoła w Polsce w refleksji teologicznej*. W: *Świadectwo Kościoła* s. 50

²² Zob. M. Vlk. *Bóg bliski także w komunizmie. Doświadczenie i teologiczne zamyślenie nad nim*. W: *Świadectwo Kościoła* s. 63.

²³ E. Grzelak. *Z problematyki rozdziału Kościoła od państwa*. Warszawa 1980 s. 79-83.

²⁴ W tym czasie likwidowana była tymczasowa administracja kościelna na ziemiach odzyskanych. W szkolnictwie zniesiono nauczanie religii, administratorzy apostołscy zostali zastąpieni przez wikariuszy, których wybierały kapituły. Odmawiano zgody na budowanie świątyni i obiektów sakralnych. Zob. Rollet. *Zarys dziejów Polski* s. 236; Z. Szuba. *Ważniejsze fakty z życia Kościoła w Polsce w minionym 40-leciu*. „Kultura-Oświata-Nauka” 6-7:1984 s. 152; P. Raina. *Kościół – państwo w świetle akt Wydziału do Spraw Wyznań 1967-1968*. Warszawa 1994 s. 5-6.

²⁵ S. Wyszyński. *Zapiski więzienne*. Paryż 1982 s. 11-16; *Prymas Tysiąclecia. Życie ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski 1901-1981*. B.m.r. w. s. 55.

zać swoje niezadowolenie i bunt²⁶. Sytuacja wkrótce uległa pewnemu unormowaniu, gdy po VIII Plenum KC PZPR do władzy doszedł Władysław Gomułka. Wówczas władza państwowa złożyła deklarację o przywróceniu Kościołowi podstawowych praw i naprawieniu krzywd. Prymas S. Wyszyński na prośbę władz państwowych wrócił do Warszawy i objął swoje funkcje kościelne²⁷

Lata sześćdziesiąte XX wieku stanowiły czas podjętej przez prymasa S. Wyszyńskiego i Kościół w Polsce odnowy moralnej i religijnej społeczeństwa w ramach Wielkiej Nowenny Narodu Polskiego. Miała ona na celu przeciwstawienie się zagrożeniom ze strony komunizmu i wsparcie odnowy moralnej społeczeństwa zdegradowanego przez okupację i totalitaryzm. Największymi zagrożeniami dostrzeżanymi przez prymasa S. Wyszyńskiego były powszechnie lansowana ateistyczna ideologia, burzenie więzi społecznych, pogarda dla człowieka i jego praw. Ponadto prowadzono szeroko zakrojoną politykę aborcyjną, miały miejsce nadużycia w etyce pracy, oraz dążono do ubezwłasnowolnienia narodu polskiego²⁸. Kościół w Polsce w tym okresie stawał w obronie godności i praw człowieka, a zwłaszcza prawa do wolności, pracy, sprawiedliwości oraz praw do równego startu zawodowego i kulturalnego²⁹

Działalność duszpasterska związana z milenijnym jubileuszem chrztu Polski została odczytana przez władze państwowe jako prowokacja przeciw ideologii komunistycznej. Partia i władza natychmiast przystąpiły do ofensywy ideologicznej, która miała na celu przyspieszenie laicyzacji sterowanej. W pierwszym rządzie laicyzacja obejmowała dzieci i młodzież. Podważano autorytet Kościoła, dążąc za wszelką cenę do rozbicia jego jedności i spójności³⁰. Mimo że Kościół odseparowano od środków społecznego przekazu oraz eliminowano z życia publicznego, to jednak katolickie świątynie pełne były wiernych³¹ i polityka prowadzona przez komunistyczne władze państwowe wzmocniła społecznie Kościół. Przybliżył się on do społeczeństwa, stał się bliższy także środowisku ludzi niewierzących oraz tradycyjnie nastawionych an-

²⁶ J. Zbudniewek. *Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL w zakresie kultu religijnego*. ChS 1994 nr 1 s. 109.

²⁷ S. Wyszyński. *Zapiski więzienne* s. 252-254; Zob. J. Majka. *Dialog chrześcijańsko-marksistowski*. ChS 1978 nr 1 s. 42-46; tenże. *Możliwości dialogu z niewierzącymi w Polsce. Przedmowa do książki ks. J. F. Sixa „Od Syllabusa do dialogu”* ChS 1972 nr 54 s. 5-19; tenże. *Kościół wobec liberalnego kapitalizmu i komunizmu*. AK 83:1991 z. 2 nr 492 s. 231-246; S. Kowalczyk. *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego*. Warszawa 1977 s. 188-207; T. M. Jaroszewski. *Marksści i katolicy. Perspektywa dialogu*. Warszawa 1988 s. 116-123.

²⁸ Zbudniewek. *Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL* s. 110-111; J. Majka. *Kościół w Polsce po drugiej wojnie światowej. Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania jego działalności*. ChS 1994 nr 1 s. 16-17.

²⁹ Kamiński. *Podstawowe uwarunkowania życia i działalności Kościoła w Polsce* s. 244.

³⁰ S. Wójcik. *Uwarunkowania katechizacji w systemie totalitarnym na przykładzie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1961*. Wrocław 1994 s. 133-134 (mps rozprawy doktorskiej BPWT we Wrocławiu).

³¹ S. Kisielewski. *Stosunki państwo-Kościół w PRL*. Warszawa 1979 s. 13.

tykościelnie³². W tej sytuacji dziejowej znacząca była osobowość prymasa S. Wyszyńskiego. W licznych memoriałach kierowanych do władz Kościoła katolicki w Polsce odcinał się od inicjatyw lansowanych przez propagandę komunistyczną. Przedstawiał racje, dla których Kościół w Polsce solidaryzuje się z narodem i społeczeństwem³³.

Duży wpływ na późniejsze zmiany społeczno-polityczne w Polsce miał wybór w 1978 roku kardynała Karola Wojtyły na papieża oraz jego pielgrzymki apostołskie do Ojczyzny. Jan Paweł II podkreślał, że „Kościół w Polsce nabrał w okresie powojennym nowego wyrazu, stał się Kościołem szczególnego świadectwa, na które zwrócone są oczy całego świata. W tym Kościele żyje i wypowiada się cały Naród, współczesne pokolenie Polaków”³⁴. Jan Paweł II stał się inicjatorem społecznych i narodowych idei, które miały wpływ na treści programu przedstawianego przez NSZZ „Solidarność” W ten proces włączyli się katolicy i ci wszyscy, którym zależało na rozwiązaniu pojawiających się konfliktów i nieporozumień społeczno-politycznych³⁵

Obok kontekstu społeczno-politycznego godny zauważenia jest kontekst, związany z podstawową misją Kościoła. Kontekst religijno-społeczny wyznaczały dwa elementy: zmiana miejsca i roli Kościoła w społeczeństwie polskim, oraz tendencje przemian religijności w społeczeństwie. Kościół w Polsce po II wojnie światowej, mimo odnowy zapoczątkowanej przez Sobór Watykański II, utrzymał swoją pozycję i rolę Kościoła ludowego. Było to uwarunkowane systemem totalitarnym, który w żaden sposób nie dopuszczał do głosu pluralizmu. Oznaczało to, że Kościół był siłą społeczną, która wywierała wpływ na całe społeczeństwo. Traktowany był jako opozycja w stosunku do panującego ustroju. Nie była to jednak opozycja polityczna, lecz moralna³⁶.

Kościół w środowisku pluralistycznym traci tradycyjną pozycję w społeczeństwie, nie nakłada się na społeczeństwo postrzegane całościowo lecz jest jednym z jego segmentów. W Polsce nastąpiło to dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, gdy zjawisko pluralizmu ujawniło się³⁷. Wynikły z tego konflikty zarówno wśród duchowieństwa, jak i katolików świeckich oraz ludzi pozostających poza

³² Rollet. *Zarys dziejów Polski* s. 237. Por. Piwowarski W. *Katolicki Uniwersytet Lubelski w życiu Kościoła*. ZN KUL 11:1968 nr 3-4 s. 89-97.

³³ Z. Nitecki. *Stan badań nad życiem i działalnością kard. Stefana Wyszyńskiego*. SG 1984-1985 s. 85-108.

³⁴ Jan Paweł II. *Pożegnanie z Ojczyzną. Przemówienie na audiencji dla Polaków 23 X 1978*. W: *Jan Paweł II. Nauczanie społeczne 1978-1979*. Warszawa 1982 s. 404; Por. W. Piwowarski *Nauczanie Jana Pawła II o pracy ludzkiej*. RT 39-39:1991-1992 z. 6 s. 271-278.

³⁵ P. Nitecki. *Kościół, „Solidarność” i odnowa społeczna w Polsce*. Warszawa 1991 s. 6; Por. W. Piwowarski. *Katolicki Uniwersytet Lubelski w życiu Kościoła*. „Tygodnik Powszechny” 22:1968 nr 42 s. 2.

³⁶ Zob. J. Kondziela. *Sozialer und politischer Wandel in Polen und die gesellschaftliche Position der katholischen Kirche*. W: *Werte und Gesellschaft im Wandel*. Hrsg. K. Zapotoczky. Linz 1978 s. 105-106.

³⁷ Pluralizm jest to proces polegający na wielości i konkurencji, który występuje w dwóch postaciach: ukrytej i jawnej. Pluralizm ukryty ma miejsce tylko w ludzkiej świadomości i znajduje dodatkowe poparcie w strukturach społecznych.

Kościółem. Problemy te dotyczą głównie spadku autorytetu Kościoła w społeczeństwie polskim w ostatnich latach³⁸. Jest to spadek autorytetu Kościoła ludowego, nie zaś Kościoła jako instytucji moralnej i religijnej. W kształtującym się w Polsce po 1989 roku społeczeństwie demokratycznym powoli słabnie udział religijności ludowej. Kościół ludowy miał wysoką pozycję w społeczeństwie tradycyjnym i w czasach komunistycznych. W dużej mierze jego autorytet zależał od pełnionych przezeń ekstensywnych funkcji pozareligijnych, zwłaszcza funkcji monopolizacyjnej, integracyjnej i mediacyjnej³⁹. Funkcje te straciły na znaczeniu w warunkach społeczeństwa pluralistycznego.

Kościół katolicki w Polsce od roku 1989 działa w nowej sytuacji społeczno-politycznej. Zmienia się miejsce i rola Kościoła w społeczeństwie. Kościół stał się jednym z segmentów społeczeństwa⁴⁰ i realizuje się poprzez funkcje ściśle religijne. Obecnie i w przyszłości funkcje te będą mieć decydujące znaczenie dla utrzymania i wzrostu autorytetu religijnego i moralnego Kościoła w Polsce⁴¹.

Współistnienie Kościoła katolickiego i państwa komunistycznego w Polsce nie było łatwe. Kościół, realizując własne założenia społeczne, musiał na różne sposoby szukać możliwości pełnienia własnej misji w państwie totalitarnym⁴². Dopiero zmiana ustroju politycznego w Polsce w roku 1989 przyniosła nowe rozwiązania. Nowa rzeczywistość i uwarunkowania społeczno-polityczne wymusiły, aby sprawy religijne i społeczne, które interesują zarówno państwo, jak i Kościół, były wspólnie rozwiązywane. Przełomem było uchwalenie 17 V 1989 roku tzw. „pakietu spraw wyznaniowych”⁴³. W późniejszym czasie na mocy instrukcji z 3 VIII 1990 roku do wszystkich szkół publicznych powróciła nauka religii. Udział w katechezie szkolnej uzależniony był od decyzji rodziców, a w przypadku szkół ponadpodstawowych również od decyzji uczniów⁴⁴.

³⁸ I. Borowik. *Między niebem i piekłem*. „Wprost” 11:1992. Autorka podaje, że jesienią 1983 roku zaufanie do Kościoła deklarowało blisko 95% społeczeństwa polskiego, a w 1989 roku zaufanie to spadło o 30%.

³⁹ Funkcja monopolizacyjna polega na panowaniu lub konkurencji ideologicznej. Funkcja integracyjna wpływa na tworzenie więzi narodowych i religijnych wśród Polaków, a funkcja mediacyjna ma za zadanie pośredniczenie między władzą a społeczeństwem. Zob. W. Piwowski. *Kościół ludowy w społeczeństwie polskim*. W. *Socjologia religii*. Red. W. Piwowski. Lublin 2000 s. 273-279.

⁴⁰ Kamiński. *Podstawowe uwarunkowania życia i działalności Kościoła w Polsce* s. 299-244; Por. Kierunek drogi. Z ks. prof. Władysławem Piwowskim socjologiem religii i pastoralistą rozmawiał ks. Ryszard Iwan. W: R. Radwan. *U progu polskiej demokracji*. Lublin 1994 s. 129-134.

⁴¹ Piwowski. *Tło społeczno-polityczne i religijno-kościelne* s. 66

⁴² Bartnik, jw. s. 52.

⁴³ W tym pakiecie znalazły się następujące ustawy: o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w RP; o gwarancji wolności sumienia i wyznania; o ubezpieczeniu społecznym duchownych. Zob. Dz. U. 1991 nr 95 poz. 423.

⁴⁴ J. Krakowski. *Kościół i państwo*. Lublin 2000 s. 272-273; Por. W. Piwowski. *Państwo opiekuńcze: założenia i rzeczywistość*. RNS 15:1987 s. 4-18.

Relacje między państwem a Kościołem aktualnie opierają się na Konstytucji RP z 2 IV 1997 roku oraz na konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską i rządem RP 28 VII 1993 roku i ratyfikowanym 23 II 1998 roku. Ta regulacja prawna ma szczególne znaczenie w stosunkach między państwem a Kościołem. Konkordat jako międzynarodowa ustawa dotyczy sytuacji prawnej Kościoła katolickiego i samych katolików oraz ich wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Konkordat stał się gwarantem wolności religijnej oraz budowania życia społecznego na wartościach zakorzenionych i utrwalonych w kulturze narodowej⁴⁵

2. Formacja społeczno-pastoralna

Ks. W. Piwowarski związał swoje życie z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, gdzie studiował i pracował przez 40 lat (1961-2001), przechodząc kolejno przez wszystkie szczeble kariery naukowej⁴⁶. W pamięci studentów i najbliższych współpracowników pozostał ks. Piwowarski jako profesor, który na człowieczeństwie i wierze budował swoje kapłaństwo, chlubiąc się nim do końca życia. Wspominając swoją drogę życiową, wyznał: „bardzo pragnąłem zostać kapłanem”⁴⁷. Wpisał niejako w swoje życie poszanowanie dla kapłaństwa⁴⁸.

Działalność naukowa ks. W. Piwowarskiego przypadała na okres przemian w Kościele powszechnym i w teologii pastoralnej. Wydarzeniem przełomowym tego okresu był Sobór Watykański II (1962-1965). Rozpoczęcie Soboru Watykańskiego II i jego reformy zbiegły się w czasie z początkiem pracy dydaktyczno-naukowej ks. dra W. Piwowarskiego w sekcji Teologii Pastoralnej KUL.

W początkach pracy naukowej ks. Piwowarski wiele miejsca poświęcał teologii pastoralnej, która wówczas konstituowała się na KUL-u i poszukiwała swojej drogi rozwoju. Z tego okresu pochodzi kilka nowatorskich przyczynków nauko-

⁴⁵ H. Misztal. *Konstytucyjne podstawy polskiego prawa wyznaniowego*. W: *Prawo wyznaniowe*. Red. H. Misztal, P. Stanisław. Lublin 2003 s. 190-193; Por. W. Piwowarski. *W kierunku niepodzielnej Europy*. RT 40:1993 z. 6 s. 55-62.

⁴⁶ *Akta personalne*. Ks. Władysław Piwowarski. *Świadectwo pracy*. Nr 10426/2001/P W: Archiwum KUL.

⁴⁷ K. Ryczan. *Ks. Władysław Piwowarski 1 stycznia 1929 – 4 sierpnia 2001*. SS 3:2001 nr 162 s. 21; S. Pamuła. *Wspomnienie o ks. Prof. Władysławie Piwowarskim*. RT 51:2004 nr 6 s. 322; F. Kostrzewa. *Poszedł do wieczności ks. Władysław Piwowarski*. „Kościół nad Usznicą” 2001 nr 6 s. 14; Ryczan K.: *Mojemu Profesorowi*. RT 46:1999 z. 6 s. 7-11; Mariański J.: *Bibliografia prac ks. prof. W. Piwowarskiego*. W: W. Turek, J. Mariański. *Kościół w służbie człowieka*. Olsztyn 1990 s. 33-44.

⁴⁸ 2 lutego 1958 roku przyjął święcenia kapłańskie i rozpoczął pracę w parafii w Giżycku. Od 1 IX 1958 roku do 31 VIII 1959 roku był katechetą w Liceum Ogólnokształcącym w Giżycku i w Szkole Podstawowej w Wilkasach. Od 1 X 1960 roku do 30 IX 1961 roku był referentem w Olsztynie, po czym przeprowadził się do Lublina, gdzie został zatrudniony w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i tam pracował do śmierci. *Akta personalne*. Ks. Władysław Piwowarski. W: Archiwum KUL.

wych, które dobrze wpisały się w rozwój teologii praktycznej w Polsce, zwłaszcza w zakresie metodologii i poszukiwania koncepcji teologii pastoralnej.

Sobór Watykański II, dokumenty soborowe i przemiany w Kościele tego okresu stały się podstawą zainteresowań pastoralnych Profesora. Był on wówczas młodym pracownikiem naukowym w sekcji Teologii Pastoralnej KUL. W ramach zajęć dydaktycznych prowadził m.in. wykłady: *Nauki pomocnicze teologii pastoralnej* i *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*⁴⁹. Szczególnie ten ostatni wykład zmuszał, młodego pracownika uczelni, do całościowego i krytycznego spojrzenia na dotychczasowe koncepcje teologii pastoralnej. Teologia pastoralna stała się – obok socjologii religii i katolickiej nauki społecznej – dziedziną naukową, którą ks. W. Piwowarski zajmował się profesjonalnie. Świadczyć o tym mogą publikacje naukowe tego okresu, wydawane na łamach: *Zeszytów Naukowych KUL*, *Ateneum Kapłańskiego*, *Chrześcijanina w Świecie* i *Życia i Myśli*. Naukowy profesjonalizm w dziedzinie teologii pastoralnej uwidocznił się także w przygotowanym dla studentów skrypcie pt. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*⁵⁰.

Publikacje i przyczynki naukowe ks. W. Piwowarskiego z zakresu teologii pastoralnej wskazują na włączenie się pracownika naukowego KUL w nurt dyskusji nad koncepcją teologii pastoralnej. W poszukiwaniach koncepcji teologii pastoralnej adekwatnej do tamtych czasów profesor Piwowarski wychodził z krytycznej refleksji nad dotychczasowymi koncepcjami tej dyscypliny naukowej. Najwięcej uwagi w latach sześćdziesiątych poświęcił problemom metodologicznym i koncepcji eklezjologicznej teologii pastoralnej zawartej w pięciotomowym podręczniku *Handbuch der Pastoraltheologie*⁵¹.

Po Soborze Watykańskim II teologia pastoralna znalazła się w kręgu szczególnych zainteresowań teologów. Zainteresowanie to było wywołane nowymi uwarunkowaniami, w jakich znalazł się Kościół katolicki. Ks. W. Piwowarski był świadomy nowych uwarunkowań i twierdził, że zmienione warunki pracy duszpasterskiej wymagają uwspółcześnienia form, metod i sposobów duszpasterzowania. Teologowie dążyli do pogłębienia podstaw teologii pastoralnej⁵², socjologowie religii natomiast starali się zgłębić dotychczasową wiedzę o środowisku, uwarunkowaniach i potrzebach współczesnego człowieka⁵³. Profesor Piwowarski z pewnym niepokoi-

⁴⁹ *Akta personalne*. Nr 1010/65/P W: Archiwum KUL.

⁵⁰ W. Piwowarski. *Dwie koncepcje teologii pastoralnej*. ZN KUL 6:1963 nr 1 s. 79-89; *Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej*. AK 58:1966 nr 345 s. 300-309; *Perspektywa teologiczna a perspektywa socjologiczna w duszpasterstwie*. ChS 1973 nr 26 s. 27-35; *Socjologia a teologia pastoralna*. ZM 23:1973 nr 10 s. 13-19. Zob. T. Podgórska, K. Ryczan, K. Święs. *Bibliografia prac ks. Prof. W. Piwowarskiego*. RT 46:1999 nr 6 s. 40-68.

⁵¹ R. Kamiński. *Wkład ks. Prof. Władysława Piwowarskiego w rozwój teologii pastoralnej*. 51:2004 nr 6 s. 311-313; Ryczan K.: *Katedra socjologii na KUL*. W: W. Turek, J. Mariański. *Kościół w służbie człowieka*. Olsztyn 1990 s. 47-60.

⁵² W ten nurt zainteresowań naukowych wpisują się m.in.: J. A. Jungmann, H. Rahner, K. Rahner, F. X. Arnold. Zob. W. Pluta. *O dogmatyczne podstawy duszpasterstwa i teologii pastoralnej*. ZN KUL 2:1959 nr 1 s. 103-115.

⁵³ J. Majka. *O socjologii duszpasterskiej*. HD 28:1959 nr 4 s. 300-305.

jem obserwował, że teologia pastoralna i socjologia religii, rozwijające się obok siebie, nie współpracowały dostatecznie. Penetracja tej kwestii zaowocowała kilkoma artykułami, które podejmowały zagadnienie koncepcji teologii pastoralnej oraz perspektywy teologicznej i socjologicznej w teologii pastoralnej⁵⁴

Ks. W. Piwowarski odczuwał braki w metodologii teologii pastoralnej. Widział pilną potrzebę określenia przedmiotu, metody i zakresu badań oraz miejsca teologii pastoralnej w całokształcie teologii. Zainteresował się koncepcjami teologii pastoralnej, które podejmowały temat metodologicznych założeń tej dziedziny nauki. Były to koncepcje teologii pastoralnej R. Füglistera⁵⁵ i G. Cerianiego⁵⁶, nieco później koncepcja eklezjologiczna zawarta w *Handbuch der Pastoraltheologie*⁵⁷ Koncepcje te miały duży wpływ na formację społeczno-pastoralną ks. W. Piwowarskiego⁵⁸. Teorie teologii pastoralnej R. Füglistera i G. Cerianiego systematyzowały zagadnienia metodologiczne i merytoryczne teologii pastoralnej. Ukazywały one tę dziedzinę teologii jako zwarty system naukowy. Profesor cenił te koncepcje za pogłębione ujęcie teologii pastoralnej, ale także poddawał je krytycznej analizie. Podczas zajęć dydaktycznych akcentował pozytywny wkład obydwu koncepcji w rozwój teologii pastoralnej⁵⁹

Zasługą R. Füglistera było usystematyzowanie osiągnięć teologii pastoralnej⁶⁰. Akcentował on teologiczny charakter tej dziedziny nauki. Swoją naukową refleksję opierał na Objawieniu Bożym, chciał ukazać – w świetle nakazu misyjnego Chrystusa skierowanego do Apostołów – w jaki sposób należy prowadzić działalność zbawczą Kościoła, aby wypełnić wolę Chrystusa. Zdaniem R. Füglistera, teologia pastoralna była nauką o zasadach, ale także o stosowaniu tych zasad w duszpasterstwie⁶¹.

W historię rozwoju koncepcji teologii pastoralnej wpisał się również włoski teolog G. Ceriani⁶². Według niego, teologię można rozpatrywać w podwójnym aspek-

⁵⁴ Piwowarski. *Dwie koncepcje* s. 79-89; *Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej*. AK 58:1966 nr 345 s. 300-309; *Perspektywa teologiczna a perspektywa socjologiczna w duszpasterstwie*. ChS 1973 nr 26 s. 27-35; *Socjologia a teologia pastoralna*. ŻM 23:1973 nr 10 s. 13-19.

⁵⁵ R. Füglistera. *Pastoraltheologie als Universitätsdisziplin. Eine historisch-theologische Studium*. Basel 1951.

⁵⁶ G. Ceriani. *Introduzione alla teologia pastorale*. Roma 1961.

⁵⁷ *Handbuch der Pastoraltheologie*. Hrsg. F. X. Arnold, F. Klosterman, K. Rahner [u.a.] Freiburg im Br 1964-1972. Bd. 1-5.

⁵⁸ Piwowarski. *Dwie koncepcje* s. 81-83.

⁵⁹ Kamiński. *Wkład ks. Prof. Władysława Piwowarskiego* s. 311-313.

⁶⁰ R. Füglistera. *Pastoraltheologie als Universitätsdisziplin. Eine historische-theologische Studium*. Basel 1951.

⁶¹ Piwowarski. *Dwie koncepcje* s. 82-83.

⁶² G. Ceriani. *Introduzione alla teologia pastorale*. Roma 1961. G. Ceriani rozróżniał w teologii pastoralnej dwa elementy: statyczny i dynamiczny. Elementem statycznym są prawdy objawione, które teologia pastoralna czerpie z artykułów wiary. W tym zakresie teologia musi współpracować z teologią dogmatyczną, ale też z teologią moralną, prawem kanonicznym, teologią laikatu, teologią kapłaństwa itp. Elementem dynamicznym są uwarunkowania

cie: spekulatywnym i praktycznym. Celem tego pierwszego jest poznanie prawdy objawionej dla niej samej, celem zaś teologii praktycznej jest poznanie prawdy objawionej w odniesieniu do działania. Zdaniem G. Cerianiego, istnieje jedna teologia, rozpatrywana albo od strony filozoficzno-teologicznej, albo od strony życia chrześcijańskiego. Teologia spekulatywna i teologia praktyczna jako całość mają wspólny przedmiot formalny, którym jest Chrystus działający w Kościele jako swym Mistycznym Ciele⁶³

Ks. W. Piwowarski doceniał koncepcję i metodę teologii pastoralnej G. Cerianiego, widząc w niej duże możliwości rozwoju i prognozowania duszpasterstwa. Metodą proponowaną przez Cerianiego był sylogizm praktyczny, w którym przesłankę większą stanowią normy wywiedzione z Objawienia Bożego, przesłanką mniejszą są dane z doświadczenia, dostarczone głównie przez socjologię i psychologię religii, wnioskiem zaś jest wypływająca z tego sylogizmu zasada teologiczna. Zasadą teologiczną w konkretnej działalności duszpasterskiej zajmuje się sztuka duszpasterska⁶⁴.

W pierwszym okresie pracy naukowej profesor Piwowarski opowiadał się za koncepcjami R. Füglistera i G. Cerianiego. Doceniał dokonania obu pastoralistów ze względu na to, że systematyzowały one zagadnienia metodologiczne i merytoryczne teologii pastoralnej, ukazując tę dyscyplinę jako zwarty system naukowy. Widział także niedociągnięcia powyższych koncepcji, ale większe znaczenie miał dla niego wkład pozytywny obu badaczy w rozwój tej dyscypliny⁶⁵. Wobec dokonujących się przemian w Kościele i teologii pastoralnej zainteresowania ks. Piwowarskiego przeniosły się na koncepcję eklezjologiczną teologii pastoralnej, która – w sposób naukowy została przedstawiona w podręczniku *Handbuch der Pastoraltheologie*⁶⁶.

O pozytywnym przyjęciu przez ks. Piwowarskiego koncepcji eklezjologicznej teologii pastoralnej świadczy to, że w rok po ukazaniu się niemieckiego podręcznika *Handbuch der Pastoraltheologie* opublikował artykuł pt. *Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej*. W publikacji tej nie tylko przedstawił wspomnianą koncepcję, ale także wyrażał aprobatę dla jej założeń metodologicznych i merytorycznych. Przyjmując eklezjologiczną koncepcję teologii pastoralnej, wskazał koniecz-

miejsca i czasu, które warunkują sposób prowadzenia do zbawienia człowieka żyjącego w określonym środowisku i czasie. W realizacji tego aspektu dynamicznego teologia pastoralna, według Cerianiego winna korzystać i współpracować z naukami pomocniczymi, a zwłaszcza z socjologią i psychologią religii. Zob. R. Kamiński. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Kraków 2001 s. 40; Zob. R. Kamiński. *Historyczny rozwój teologii pastoralnej*. W: *Teologia pastoralna*. Red. R. Kamiński. T. 1. *Teologia pastoralna fundamentalna*. Lublin 2000 s. 76.

⁶³ Piwowarski. *Dwie koncepcje* s. 85.

⁶⁴ Piwowarski. *Dwie koncepcje* s. 87; zob. F. Blachnicki. *Problem metody w teologii pastoralnej*. SSHT 6:1973 s. 150; A. Zuberbier. *Metoda teologii praktycznej*. SSHT 15:1982 s. 1-6.

⁶⁵ Kamiński. *Wkład ks. Prof. Władysława Piwowarskiego* s. 311-313.

⁶⁶ *Handbuch der Pastoraltheologie. Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*. Hrsg. F. X. Arnold, F. Klostermann, K. Rahner, V. Schurr, L. M. Weber. Freiburg im Br. 1964-1972.

ność oparcia się w badaniach teologiczno-pastoralnych na eklezjologicznych podstawach⁶⁷

Profesor podkreślał, że celem Kościoła jest aktualizacja zbawczego dzieła Chrystusa, a dokonane przez Niego odkupienie powinno być znane ludziom każdej epoki. Misję zbawczą powierzył Chrystus Kościołowi, który jako społeczność i instytucja zbawienia urzeczywistnia w jednostkach i zbiorowościach ludzkich zbawcze dzieło Chrystusa. Tę misję Kościół wypełnia w teraźniejszości, wobec aktualnie żyjących ludzi i będzie ją wypełniał w przyszłości. Kościół jest rzeczywistością wrośniętą w historię, działającą obecnie oraz budującą się w przyszłość⁶⁸. Dlatego należy – w eklezjologicznym rozumieniu – dążyć do ścisłej współpracy wszystkich dziedzin teologii praktycznej, ponieważ związane są one z podstawowymi funkcjami Kościoła i wszystkie zmierzają do wypracowania zasad dla samourzeczywistniania się Kościoła w teraźniejszej sytuacji.

Przyjmując eklezjologiczną koncepcję teologii pastoralnej, ks. W. Piwowarski nie zrezygnował do końca swojej działalności naukowej z propozycji metodologicznej G. Cerianiego. Twierdził, że przy ustalaniu aktualnych zasad działalności na etapie wypracowywania aktualnych modeli teologicznych należy posługiwać się różnymi metodami w ramach tzw. sylogizmu praktycznego⁶⁹

Ks. Profesor w badaniach teologiczno-pastoralnych posługiwał się paradygmatem analizy teologii pastoralnej. Rzutuje to m.in. na miejsce i rolę socjologii jako nauki pomocniczej dla teologii pastoralnej w prowadzonych przez nią badaniach interdyscyplinarnych. Schemat analizy interdyscyplinarnej w teologii pastoralnej, nawiązywał według Piwowarskiego do sylogizmu praktycznego. W konstrukcji tego paradygmatu przesłanka większa zawiera normę, tj. jak powinno być. Przesłanka mniejsza zawiera rzeczywisty stan. Wniosek zawsze ma charakter normatywny i aktualny, tj. co należy czynić „tu i teraz” W ramach teologii pastoralnej i tego schematu pastoralista, zwykle „zbiorowy”, którym jest instytut lub sekcja teologii pastoralnej, wypracowuje różne modele służące kościelnej praktyce, np. model parafii czy diecezji oraz modele dla duszpasterstwa zwyczajnego i nadzwyczajnego. W przesłance większej mieszczą się założenia wypracowane przez nauki teologiczne oraz wskazania Kościoła powszechnego i lokalnego. Wybór założeń i wskazań zależy od podjętego tematu. W przesłance mniejszej zawarte są twierdzenia różnych nauk humanistycznych, m.in. socjologii religii i psychologii. Należy

⁶⁷ Kamiński. *Wkład ks. Prof. Władysława Piwowarskiego* s. 311-313.

⁶⁸ Piwowarski. *Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej* s. 300-309; Zob. Kamiński. *Wprowadzenie* s. 54-55.

⁶⁹ W artykule *Socjologia religii a teologia pastoralna i duszpasterstwo* ks. W. Piwowarski wskazuje, że na etapie wypracowania aktualnych modeli teologicznych korzysta się z sylogizmu praktycznego. Według schematu sylogizmu praktycznego przesłanki większe dostarczane są przez nauki teologiczne (teologię dogmatyczną, moralną, biblistykę i eklezjologię), a przesłanki mniejsze przez – nauki humanistyczne. Wniosek ze względu na przesłankę większą ma charakter teologiczny. *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*. Red. W. Piwowarski, W. Zdaniewicz. Poznań-Warszawa 1986 s. 83-88.

podkreślić, że twierdzenia te znajdują uzasadnienie w poszczególnych naukach. Wreszcie we wnioskach występują aktualne zasady, na których podstawie formułuje się dyrektywy dotyczące działania w badanym zakresie. Zasady te pozwalają na wypracowanie programów duszpasterskich dostosowanych do bieżącej sytuacji, a wprowadzenie ich w życie jest już zadaniem socjotechniki duszpasterskiej⁷⁰.

Na formację społeczno-pastoralną i naukową ks. W. Piwowarskiego miały także wpływ założenia francuskiej szkoły socjologii religii G. Le Brasa. Francuski socjolog religii prowadził badania⁷¹ w ramach tzw. socjologii kościelnej. Dokonywał on zabiegu naukowego polegającego na wyłączeniu z pola zainteresowań socjologii zjawisk trudno uchwytnych empirycznie, jak np. postawy religijne, wierzenia religijne, przekonania moralne, a skoncentrował się na zachowaniach religijnych, zacieśniając ich ramy do empirycznego mierzenia praktyk religijnych. G. Le Bras badał w szczególności stan uczestnictwa w niedzielnej Mszy św. i w wielkanocnej Komunii (*dominicans* i *paschantes*). Na tej podstawie ustalał stopień więzi z Kościołem katolickim oraz stosowną typologię badanych osób, np. gorliwi, obserwanci, sezonowi i niezwiązani. Stan uczestnictwa w życiu Kościoła, czyli tzw. poziom „kościelności”, korelował z różnymi czynnikami: demograficznymi, społecznymi, geograficznymi itd.⁷².

Pod wpływem szkoły G. Le Brasa podobne badania podejmowało wielu socjologów, zwłaszcza z kręgów katolickich, nie tylko we Francji, ale i w innych krajach Europy i obydwu Ameryk. Gromadzona w ten sposób wiedza o stanie „kościelności” miała bardziej charakter ilościowy niż jakościowy, co było związane z typem i charakterem prowadzonych badań. Badania takie dostarczały informacji przydatnych Kościołowi do celów duszpasterskich, stąd ten typ socjologii nazwano socjologią religijną⁷³.

Ks. profesor Piwowarski w swojej koncepcji socjologicznej i badaniach społeczno-pastoralnych nawiązywał do szkoły G. Le Brasa, później jednak częściowo założenia tej szkoły porzucił, a częściowo uzupełnił własnymi koncepcjami teoretycznymi, korzystając z rozwoju światowej socjologii religii. Stał na stanowisku, że wielkie teorie analityczne nie mają zastosowania w wyjaśnianiu konkretnych zjawisk i procesów społeczno-religijnych. W swoich poszukiwaniach naukowych ks. Piwowarski krytycznie oceniał teorie socjologiczne wypracowane w krajach Europy Zachodniej i twierdził, że nie są one adekwatne do interpretacji zjawisk i procesów społeczno-religijnych w Polsce⁷⁴.

⁷⁰ W. Piwowarski. *Socjologia religii*. Lublin 2000 s. 88-89.

⁷¹ Były to badania empiryczne nad religijnością o orientacji praktycznej i pastoralnej. Inspiracją do nich było zainteresowanie Kościoła zmieniającą się sytuacją religijną pod wpływem przemysłowienia i urbanizacji, które wiązało się z potrzebą rozeznania środowiska społecznego.

⁷² W. Piwowarski. *Gabriel Le Bras – życie i twórczość*. SW 11:1974 s. 601-604; Zob. G. Le Bras. *Etudes de sociologie religieuse*. T. 1. Paris 1955.

⁷³ Piwowarski. *Socjologia religii* s. 12.

⁷⁴ J. Mariański. Ks. *Profesor Władysław Piwowarski. Życie i działalność naukowo-dydaktyczna*. „Życie Chrześcijańskie w Polsce” 1989 nr 11 s. 51; J. Kądziela, J. Mariański: *Życie i działalność naukowo-dydaktyczna ks. prof. W. Piwowarskiego*. W: W. Turek, J. Mariański. *Kościół w służbie człowieka*. Olsztyn 1990 s. 9-22.

Precyzując własne stanowisko teoretyczne Profesor opowiadał się za teorią średniego zasięgu i wykazywał pewną nieufność wobec teorii całościowo interpretujących rzeczywistość. Przykładem umiejętnego asymilowania teoretycznego dorobku Zachodu w konfrontacji z własnymi koncepcjami teoretycznymi i metodologicznymi jest studium na temat religijności ludowej w Polsce⁷⁵. Stał on na stanowisku, że nie ma nauk czysto praktycznych, lecz zawsze występuje w nich więcej lub mniej teorii. Socjologia religii w jego ujęciu wpisuje się w badania interdyscyplinarne, a szczególnie jest przydatna w teologii praktycznej⁷⁶.

Ks. W. Piwowarski rozwinął zasygnalizowany wcześniej przez ks. J. Majkę schemat interpretacyjny polskiej religijności, która funkcjonowała na dwóch płaszczyznach – ogólnonarodowej i życia codziennego. Na pierwszej z nich religijność jest ujmowana w wymiarze globalnym jako wartość wspólna i kulturowa. W tym wymiarze religijność kształtowała się na wysokim poziomie w systemie totalitarnym i na jeszcze wyższym poziomie w systemie rodzącej się demokracji. Natomiast na płaszczyźnie życia codziennego religia jest wartością przeżywaną i praktykowaną, ewoluującą w kierunku pogłębienia i selektywności, zarówno w dziedzinie prawd wiary, jak i norm moralnych. Weryfikacji postawionych hipotez dokonywał ks. Profesor poprzez liczne badania empiryczne⁷⁷.

W miarę rozwoju własnych badań pastoralno-socjologicznych nad religijnością, ks. W. Piwowarski zajmował własne stanowisko teoretyczne i metodologiczne. Przede wszystkim uważał, że socjologia religii jest subdyscypliną socjologiczną⁷⁸, która posługuje się pojęciami, metodami i teoriami wypracowanymi w ramach socjologii ogólnej, zajmuje się opisem i wyjaśnianiem rzeczywistości społeczno-religijnej. Oznacza to, że jej przedmiot formalny jest wspólny z całą socjologią, różni się natomiast od innych subdyscyplin socjologicznych specyficzną, własną problematyką, czyli przedmiotem materialnym. Wypracowanie i upowszechnienie tego stanowiska nie było łatwe w sytuacji panowania dwóch skrajnych orientacji: marksistowskiej i katolickiej⁷⁹.

⁷⁵ *Religijność ludowa, ciągłość i zmiana*. Red. W. Piwowarski. Wrocław 1983. Zob. Ryczan. *Ks. Władysław Piwowarski* s. 24; Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 51.

⁷⁶ Piwowarski. *Socjologia religii* s. 88-89.

⁷⁷ Ryczan. *Ks. Władysław Piwowarski* s. 24-25.

⁷⁸ Socjologia religii rozumiana jako subdyscyplina socjologiczna (dyscyplina świecka) współpracuje z teologią praktyczną na etapie opisu i analizy rzeczywistości społeczno-religijnej, unika wartościowania wyników badań empirycznych i nie zamierza wyręczać ani zastępować teologii praktycznej. Nie mówi ona jak być powinno, lecz jak jest oraz stara się wyjaśnić ten stan faktyczny poprzez hipotezy i teorie. Wnioski czerpane z socjologii religii, psychologii religii, antropologii kultury, geografii, historii i innych nauk szczegółowych są przepracowywane na „wyższym piętrze” wraz z teologią i eklezjologią przez teologa pastoralistę, który jest uprawniony do formułowania dyrektyw i do wypracowywania programów działalności pastoralnej (norma aktualna, dyrektywa, imperatyw). Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 48-52.

⁷⁹ Tamże.; Por. *Socjologia religii a teologia pastoralna i duszpasterstwo*. W: *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*. Red. W. Piwowarski. W. Zdaniewicz. Poznań-Warszawa 1986 s. 83-89.

Poprzez klarowne rozgraniczenie obszarów badawczych nauk społecznych i teologicznych ks. Piwowarski przyczynił się do wyeliminowania wzajemnych oskarżeń i uprzedzeń przedstawicieli tych dziedzin wiedzy, a także do postępu na obydwu płaszczyznach wiedzy naukowej. Respektowanie wieloaspektowości i pluralizmu ujęć religii nie wyklucza ani naturalnego, ani aksjologicznego sposobu patrzenia na religię. Profesor Piwowarski akcentował, że są możliwe współpraca i wspólny wysiłek teologów, filozofów, etnologów, językoznawców, psychologów i wielu innych badaczy zajmujących się religią⁸⁰. Analizując wzajemne podobieństwa i różnice rzeczywistości teologicznej i socjologicznej, podał własną definicję teologii praktycznej⁸¹

Zdaniem ks. W. Piwowarskiego, celem teologii pastoralnej jest naukowe kształtowanie samoświadomości aktualnie działającego Kościoła. Samoświadomość ta jest konieczna do skutecznego planowania działalności Kościoła w teraźniejszości i przyszłości. Kościół musi podejmować naukową refleksję nad swoją sakramentalną, integralną i dynamiczną istotą na gruncie teraźniejszej sytuacji, w innym przypadku jego działalność nie będzie przystosowana do współczesnych warunków. Profesor podkreślał, że kształtowanie naukowej autorefleksji Kościoła jest konieczne dla skutecznego planowania jego działalności. Teologia pastoralna umożliwia to planowanie przez wypracowanie aktualnych modeli teologicznych, imperatywów i programów działania adekwatnych do teraźniejszej sytuacji Kościoła⁸².

Ks. W. Piwowarski, za twórcami eklezjologicznej koncepcji teologii pastoralnej postulował, by nazwę „teologia pastoralna” zastąpić terminem „teologia praktyczna”, ponieważ – jak podkreślał – dawniej mówiło się o działalności pojedynczego pasterza, a obecnie o działalności całego Kościoła. Ponadto Kościół jest przedmiotem badań różnych nauk teologicznych, a jego praktyczną działalnością w teraźniejszej sytuacji zajmuje się teologia praktyczna⁸³

W prowadzonych badaniach jasno rozgraniczał teologię pastoralną od duszpasterstwa. Wypracował on też własną definicję duszpasterstwa. Według niego, duszpasterstwo to działalność Ludu Bożego, strategia całego Kościoła, który w oparciu o naukowo wypracowane modele teologiczne, imperatywy i programy działania rozwija inicjatywy zmierzające do zaktualizowania zbawczego dzieła Chrystusa w jednostkach i wspólnotach ludzkich⁸⁴. Strategia ta może opierać się na decyzjach wła-

⁸⁰ Tamże s. 50.

⁸¹ Piwowarski. *Perspektywa teologiczna* s. 30. Ks. W. Piwowarski zaznaczał w tym artykule, że jest wiele definicji teologii pastoralnej, i do tego bardzo zróżnicowanych. Według niego jest to „nauka zmierzająca za pomocą teologiczno-socjologicznej analizy konkretnej, teraźniejszej sytuacji Kościoła do wypracowania aktualnych modeli teologicznych oraz odpowiadających im imperatywów i programów działania, według których Kościół w tej konkretnej, teraźniejszej sytuacji aktualizuje własną istotę, wypełniając misję pośrednictwa zbawczego” Zaznaczał, że zbliżone do tej definicji można znaleźć w pracach: F. Houtart. *Sociologie et pastorale*. Paris 1963 s. 12; J. Laloux. *Manuel d'initiation a la sociologie religieuse*. Paris 1967 s. 171.

⁸² Piwowarski. *Perspektywa teologiczna* s. 30-31.

⁸³ Tenże. *Eklezjologiczna koncepcja teologii* s. 308-309.

⁸⁴ Tenże. *Sociologia a teologia pastoralna*. ŻM 23:1973 nr 10 s. 17; Tenże. *Perspektywa teologiczna* s. 31.

dzy kościelnej bądź na decyzjach tej władzy i wypracowanych w ramach teologii pastoralnej modelach teologicznych, imperatywach i programach działania. Współcześnie takim odpowiedzialnym pastoralistą może być tylko „pastoralista zbiorowy”, a ściślej – jak podkreślał ks. W. Piwowarski – instytut pastoralny (krajowy, regionalny, diecezjalny)⁸⁵.

Ważny nurt zainteresowań naukowych ks. profesora Piwowarskiego wiąże się z jego wkładem w uwrażliwianie na społeczny wymiar duszpasterstwa. Profesor był przekonany, że słabością polskiego katolicyzmu jest niewystarczający rozwój życia społecznego. Dlatego postulował, aby duszpasterstwo zwracało większą uwagę na kształtowanie społecznego wymiaru wiary katolickiej. Wymiar społeczny życia chrześcijańskiego był od początku w centrum działalności naukowej ks. W. Piwowarskiego. Zaangażowanie w to co doczesne, winno objawiać to co boskie. Dlatego proponował odnowę społecznego wymiaru działalności Kościoła⁸⁶.

Teologia pastoralna i socjologia religii w koncepcji naukowej ks. Profesora jawią się jako nauki związane z duszpasterstwem. Ponadto socjologia religii może współdziałać z teologią pastoralną, a teologia pastoralna wypracowywać solidne podstawy dla duszpasterstwa⁸⁷. Duszpasterstwo rozumiane jako zorganizowana działalność praktyczna dotycząca strategii czy taktyki Kościoła jako Ludu Bożego nadaje sens istnieniu i działaniom pastoralisty. Zespoły odpowiedzialnych jednostek, struktur i ugrupowań religijno-kościelnych, które aktualizują zbawcze dzieło Chrystusa, są odpowiedzialne za działalność duszpasterską.

Koncepcje strategii duszpasterskiej mogą być różne: odgórne – gdy ich bezpośrednim autorem jest władza kościelna; mieszane lub pośrednie – kiedy dzięki właściwym instancjom władza ma możliwość zapoznawania się z rzeczywistością społeczno-religijną, a także korzystania z modeli, imperatywów i programów wypracowanych w różnym zakresie zarówno przez socjologa, jak i pastoralistę⁸⁸.

Ks. W. Piwowarski stawiał tezę, że zarówno socjologia religii, jak i teologia pastoralna są naukami zajmującymi się praktyczną działalnością Kościoła, jednakże przy zachowaniu ich autonomii, odrębności przedmiotów formalnych i metod badań. Wskazywał, że przy dialogu obu dyscyplin z duszpasterstwem można wyróżnić dwa etapy: konstrukcji modeli teologicznych, imperatywów i programów działania oraz etap ich realizacji w zbiorowościach kościelnych. Na pierwszym etapie do wypracowania tych modeli teologia pastoralna czerpie przesłanki teologiczne z takich nauk, jak biblistyka, teologia dogmatyczna, teologia moralna czy eklezjologia. Nie oznacza to jednak, jak zauważał ks. W. Piwowarski, że jest konglomeratem tych dyscyplin. Teologia pastoralna korzysta jedynie z wyników badań wymienionych dyscyplin w tym celu, by we własnym zakresie wypracować modele teologiczne,

⁸⁵ Tenże. *Perspektywa teologiczna* s. 30-31.

⁸⁶ Tenże. *Duszpasterstwo wiejskie dziś*. „Więź” 27:1984 nr 6 s. 41.

⁸⁷ Tenże. *Socjologia a teologia* s. 17.

⁸⁸ Z. Narecki, *Socjologia religii a teologia pastoralna: podobieństwa i różnice*. „Przegląd Religioznawczy” 1997 nr 1 s. 91.

które ponadto musi zaktualizować i dostosować do potrzeb religijno-moralnych jednostek i wspólnot ludzkich. Teologia pastoralna różni się od innych dyscyplin teologicznych orientacją egzystencjalną i praktyczną. Z kolei odniesienie modeli teologicznych do współczesności wymaga sięgnięcia do różnych nauk humanistycznych, m.in. do badań socjoreligijnych⁸⁹. Dopiero na podstawie danych socjoreligijnych teologia pastoralna jest w stanie wypracować aktualny model teologiczny⁹⁰.

Modele wypracowane przez teologię pastoralną mogą być różnego rodzaju. Najogólniej profesor Piwowarski dzieli je na dwie grupy: modele dotyczące jednostek ludzkich⁹¹ i modele dotyczące wspólnot religijnych⁹². Stanowią one podstawę do wypracowania imperatywów i programów działania. Przez imperatyw rozumiał zespół dyrektyw, czyli nakazów i zaleceń, dotyczących realizacji modeli teologicznych w życiu jednostek i wspólnot religijnych. Natomiast programy działania to według niego teoretycznie i metodycznie zaplanowane etapy urzeczywistniania tychże modeli. Jakkolwiek wypracowanie imperatywów działania stanowi domenę pastoralisty zbiorowego, to jednak pomoc socjologa jest tu niezbędna. Jego zadaniem będzie konkretne ukazanie sytuacji jednostek i wspólnot religijnych, dla których zostały przygotowane aktualne modele teologiczne. Nie ulega wątpliwości, że imperatywy i programy działania wymagają rozeznania rzeczywistości społeczno-religijnej. W przeciwnym razie trudno byłoby planować działalność pastoralną w konkretnych warunkach i sytuacjach życiowych katolików⁹³.

Na drugim etapie współpracy teologii pastoralnej z socjologią religii, zdaniem ks. Piwowarskiego, dokonuje się realizacja modeli teologicznych, imperatywów i programów działania. W tym zakresie działania chodzi o pewne korekty, jakie trzeba wprowadzać z merytorycznego i metodycznego punktu widzenia w konkretną działalność Ludu Bożego. Wiadomo, że dynamika przemian kulturowo-społecznych jest współcześnie tak zintensyfikowana, że najbardziej aktualne i przystosowane do teraźniejszości modele teologiczne, imperatywy i programy działania szybko i łatwo

⁸⁹ Socjologia religii dostarcza danych o faktach religijnych, które mogą być traktowane jako przesłanka mniejsza w konstrukcji sylogizmu praktycznego. Informacje dostarczone przez socjologa muszą być zinterpretowane teologicznie i to przez pastoralistę. Zob. Kamiński. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej* s. 124-128.

⁹⁰ Piwowarski. *Socjologia a teologia* s. 17. Por. R. Kamiński. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. W: *Teologia pastoralna*. T. 1. *Teologia pastoralna fundamentalna*. Red. R. Kamiński. Lublin 2000 s. 27-28.

⁹¹ Te modele odnoszą się do katolików z uwzględnieniem ich przynależności do różnych kategorii społeczno-zawodowych. Problem ten nie jest błahy, bo współcześnie niektórzy katolicy odchodzą od religii wskutek nieprzystosowania form religijności do ich potrzeb religijno-moralnych. Zob. Piwowarski. *Socjologia a teologia* s. 18; Tenże. *Perspektywa teologiczna* s. 32-34.

⁹² Druga grupa modeli odnosi się do kościelnych wspólnot horyzontalnych i wertykalnych, np. modele parafii, diecezji. Te modele mają również duże znaczenie dla duszpasterstwa, ponieważ orientują i ukierunkowują działanie pastoralne. Zob. Piwowarski. *Socjologia a teologia pastoralna* s. 118.

⁹³ Tenże. *Socjologia a teologia* s. 18.

się dezaktualizują. Taka sytuacja wymaga ciągłego kontaktu z rzeczywistością społeczno-religijną; ciągłych przemyśleń teoretycznych i ciągłego unowocześniania metod duszpasterskich. Wspomnianych korektur dokonuje pastoralista zbiorowy, jednakże pomoc socjologa religii na tym etapie jest również niezbędna, co więcej – socjolog może współpracować z ludźmi odpowiedzialnymi za działalność Kościoła⁹⁴. Nauka, którą reprezentuje, stawia bowiem nie tylko diagnozę w zakresie rzeczywistości społeczno-religijnej, tzn. ukazuje szczegółowe sytuacje i uwarunkowania jednostek i grup religijnych, lecz także prognozę. Polega ona na wykrywaniu pewnych prawidłowości życia społeczno-religijnego. Jest to ukazanie perspektywy zachodzenia na siebie zjawisk rzeczywistości społeczno-religijnej w określonych warunkach środowiska, o ile pozostawi się je samoczynnemu rozwojowi. Z prognozą wiąże się również perspektywa, która polega na przewidywaniu zachodzenia na siebie zjawisk w określonych warunkach społeczno-religijnych, o ile wprowadza się czynnik ingerujący – w naszym przypadku stanowi go realizacja programu, czy też jego korektury⁹⁵.

Ks. W. Piwowarski, idąc za współczesnym rozumieniem misji Kościoła, także ewangelizację rozumiał szeroko – nie tylko jako pośrednictwo zbawcze, ale jako zespół uwarunkowań umożliwiających wypełnienie tej misji. Tak rozumiana ewangelizacja obejmuje człowieka w wymiarze łaski i zbawienia oraz w wymiarze czasowej i ziemskiej egzystencji. Za Janem Pawłem II ks. Profesor wskazywał na budowanie sprawiedliwego porządku społecznego, obronę godności i praw człowieka, co włączał w integralne posłannictwo ewangeliczne Kościoła⁹⁶.

Jako baczny obserwator życia społecznego i religijnego ks. W. Piwowarski dawał temu wyraz w wielu publikacjach z socjologii religii, teologii pastoralnej i katolickiej nauki społecznej. Jako kapłan i wychowawca młodzieży akademickiej czuł pełną odpowiedzialność za funkcję społeczno-religijną. Jego dokonania są odzwierciedleniem zainteresowań i pasji naukowej, która wyprowadzała go poza mury uczelni, by w poszczególnych środowiskach społecznych badać przemiany społeczno-religijne i zaangażowanie katolików.

Profesor Piwowarski podkreślał, w oparciu o liczne badania nad religijnością Polaków, że Kościół w Polsce musi zintensyfikować swoją misję ewangelizacyjną i wzmocnić oddziaływanie na społeczeństwo przez funkcję profetyczną oraz poszukiwanie rozwiązań problemów społecznych w ramach dialogu z ludźmi o różnych orientacjach światopoglądowych i społecznych⁹⁷. Uważał, że po 1989 roku rzeczywistość Kościoła w Polsce wymagała zmiany modelu Kościoła ludowego na model Kościoła-wspólnoty. Profesor wiele miejsca poświęcił także poszukiwaniu adekwatnego do wyzwań obecnego czasu modelu duszpasterstwa, kapłana i wiernych świec-

⁹⁴ Por. Kamiński. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej* s. 125-126.

⁹⁵ Piwowarski. *Socjologia a teologia* s. 18.

⁹⁶ LE 24.

⁹⁷ W. Piwowarski. *Kapłan-Kościół-duszpasterz*. „Ład” 9:1991 nr 10 s. 1; Tenże. *Tło społeczno-polityczne i religijno-kościelne punktem wyjścia nowej ewangelizacji*. ChS 1992 nr 1 s. 47-48.

kich⁹⁸. Akcentował ponadto konieczność znajomości aktualnej sytuacji, która ma wpływ na samorealizację Kościoła w Polsce i jest warunkiem dobrej realizacji duszpasterstwa w świecie współczesnym.

3. Działalność naukowa i dydaktyczna w KUL

Studia teologiczno-filozoficzne ks. W. Piwowarski odbywał w latach 1949-1958 w kilku ośrodkach naukowych, m.in. w Tarnowskim Instytucie Teologicznym, Warمیńskim Seminarium Duchownym *Hosianum* i w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Magisterium z filozofii praktycznej uzyskał na Wydziale Filozoficznym KUL 28 IX 1956 roku, na podstawie rozprawy pt. *Państwo jako społeczność naturalna według św. Tomasza z Akwinu*⁹⁹

W latach 1959-1961 ks. Piwowarski studiował na kursie doktoranckim na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL. W 1960 roku został mianowany asystentem przy Katedrze Socjologii Religii na Wydziale Teologii, zaś 21 VI 1961 roku otrzymał stopień doktora w zakresie filozofii praktycznej na podstawie rozprawy pt. *Społeczna zasada pomocniczości*¹⁰⁰ Stopień doktora habilitowanego socjologii religii uzyskał na Wydziale Teologii KUL 24 maja 1967 r. na podstawie pracy *Religijność katolików południowej Warmii. Studium z socjologii religii*. Profesor Piwowarski przeprowadził badania socjologiczne na obszarze południowej Warmii i zakończył je opublikowaniem rozprawy, która wówczas stanowiła wielkie osiągnięcie w dziedzinie socjologii religii w Polsce¹⁰¹.

Ks. W. Piwowarski pracę naukową w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim¹⁰² rozpoczął w sekcji teologii pastoralnej i w tym środowisku naukowym prowadził badania. Na Wydziale Teologii pracował do roku 1992, po czym przeszedł na Wydział Nauk Społecznych z powodu braków kadrowych na tymże wydziale¹⁰³.

⁹⁸ Kamiński. *Wkład ks. Prof. Władysława Piwowarskiego* s. 316-319.

⁹⁹ K. Ryczan. *Ks. Władysław Piwowarski 1 stycznia 1929 – 4 sierpnia 2001*. SS 3:2001 s. 19-20.

¹⁰⁰ Promotorem tej rozprawy był prof. dr hab. Czesław Strzeszewski.

¹⁰¹ Zob. J. Turowski. *Opinia o dorobku naukowym dr Władysława Piwowarskiego. Akta personalne*. Archiwum KUL. Opiniujący wskazuje, że cały dorobek naukowy cechują następujące wartości: 1. Metodyczność pracy naukowej, gdzie autor przystępuje do badań z gruntownym przygotowaniem teoretycznym zarówno w zakresie znajomości teorii, jak i metodyki badań socjologicznych. Wychodzi zawsze od przedstawienia stanu badań, analizuje terminologię, przedstawia dotychczasowy stan teorii, wysuwa hipotezy. Następnie opracowuje program i metodę swych badań i w publikacji wyników omawia je szczegółowo. Omawia i prezentuje swoje badania i analizy. Dokonuje wreszcie interpretacji wyników, odnosząc je do wysuniętych hipotez i panujących teorii. 2. Badania ks. Piwowarskiego z zakresu socjologii religii podejmują rozległą problematykę i przeprowadzone zostały na dużym obszarze terytorialnym, na którym zetknęły się ze sobą różne grupy ludności katolickiej, co rozszerza znaczenie i wartość wyników analiz. Uzyskuje więc rozległy obraz życia religijnego ludności w Polsce, w rozmiarze i zakresie niespotykanym dotychczas w kraju.

Podczas trzydziestoletniej pracy Profesora na Wydziale Teologii w sekcji teologii pastoralnej zachodziły duże zmiany, które bezpośrednio wpływały na jego zainteresowania naukowe. Do roku 1958 wykłady z teologii pastoralnej były prowadzone tylko na kursie zwyczajnym teologii dla alumnów seminarium duchownego. Ich celowość znajdowała uzasadnienie w praktycznej formacji studentów przygotowujących się bezpośrednio do pracy kapłańskiej w diecezji. Na kursie wyższym Wydziału Teologii KUL wykładów z teologii pastoralnej nie było. Dopiero w 1958 roku Rada Wydziału Teologii podjęła uchwałę o erygowaniu sekcji teologii pastoralnej na kursie wyższym teologii¹⁰⁴.

Otwarcie nowej sekcji teologii pastoralnej łączyło się z poważnymi trudnościami. Nie było wystarczającej kadry samodzielnych i pomocniczych pracowników naukowych. Brakowało także odpowiednio wypracowanego programu studiów. Dlatego sekcja teologii pastoralnej w tym czasie była szczególnym przedmiotem troski KUL. Charakteryzując ten okres rozwoju, można wskazać na dużą prężność, poważną rozbudowę i ciągłe doskonalenie programu studiów¹⁰⁵.

Wąskie grono pracowników naukowych zatrudnionych wówczas w sekcji teologii pastoralnej zmuszone było zająć się przede wszystkim działalnością dydaktyczną. Niemniej przez cały czas przejawiali oni znaczną aktywność naukową w prowadzeniu własnych badań i w kierowaniu pracami studentów. Na ten czas rozwoju teologii pastoralnej w KUL przypada początek pracy naukowej ks. W. Piwowarskiego, który w roku akademickim 1961/1962 podjął pierwsze zajęcia w tej sekcji. Prowadził on wykłady m.in. ze wstępu do teologii pastoralnej¹⁰⁶. W roku

¹⁰² Prof. Piwowarski był zatrudniony w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim: od 1 X 1961 roku do 30 IX 1962 roku jako asystent, od 1 IX 1962 roku do 30 IX 1963 roku jako starszy asystent. Od 1 X 1963 roku do 31 X 1968 roku jako adiunkt, od 1 XI 1968 roku do 31 X 1974 roku jako doktor habilitowany i docent, od 1 XI 1974 roku do 30 IX 1982 roku jako profesor nadzwyczajny, od 1 X 1982 roku do 26 IX 1990 roku jako profesor, od 27 IX 1990 roku jako profesor zwyczajny. *Akta personalne. Ks. Władysław Piwowarski. Świadectwo pracy.* Nr 10426/2001/P. W: Archiwum KUL.

¹⁰³ Decyzja o przejściu Ks. Profesora Władysława Piwowarskiego z Wydziału Teologicznego na Wydział Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. *Akta personalne.* 1216/92/WNS. W: Archiwum KUL.

¹⁰⁴ W ramach sekcji teologii pastoralnej utworzono wówczas następujące katedry: Katedrę Teologii Pastoralnej Ogólnej, w której skład weszły: zakład liturgiki, zakład katechetyki i zakład homiletyki, Katedrę Socjologii Religii i Katedrę Psychologii Duszpasterskiej. W. Piwowarski. *Zarys dziejów Sekcji Teologii Pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1958-1968.* RTK 15:1968 z. 3 s. 36; Por. W. Piwowarski W. *Uniwersytet katolicki a przemiany kulturowo-religijne w Polsce współczesnej.* ZN KUL 21: 1978 nr 2 s. 31-39.

¹⁰⁵ Tamże; Por. W. Popłatek. *Nurty badawcze sekcji teologii pasterskiej.* ZN KUL 8:1965 nr 3 s. 19-21. Piwowarski. *Zarys dziejów Sekcji* s. 36 – 40; Zob. Także. W. Piwowarski *Kronika Instytutu Teologii Pastoralnej.* RTK 18:1971 z. 3 s. 207-210; W. Piwowarski *Instytut Teologii Pastoralnej.* „Przegląd Uniwersytecki” 6:1994 nr 1 s. 9.

¹⁰⁶ *Akta personalne* 600/62/T. W: Archiwum KUL.

1967 pracując w sekcji teologii pastoralnej, zakończył przewód habilitacyjny pt. *Religijność katolików południowej Warmii – studium z socjologii religii*¹⁰⁷

W wieloletniej pracy naukowej i dydaktycznej w sekcji teologii pastoralnej ks. Profesor prowadził wykłady dla studentów Instytutu Teologii Pastoralnej z zakresu socjologii religii i teologii pastoralnej¹⁰⁸. Wśród jego zajęć dydaktycznych dominowała problematyka socjologiczna i społeczna¹⁰⁹. Kolejnym stałym elementem działań dydaktyczno-naukowych były seminaria naukowe w Instytucie Teologii Pastoralnej i w Studium Pastoralnym¹¹⁰.

Zainteresowania naukowe ks. Piwowarskiego w tym czasie zmierzały w kierunku socjologii duszpasterstwa. Zajmował się on przemianami, jakie zachodzą w społeczeństwie, analizował wzajemny wpływ uprzemysłowienia i urbanizacji na religijność, badał wpływ sekularyzacji kierowanej i spontanicznej na świadomość religijną katolików oraz instytucji religijnych. Z tego okresu pochodzi kilka nowatorskich przyczynków naukowych, które dobrze wpisały się w rozwój teologii praktycznej, zwłaszcza w zakresie metodologii¹¹¹.

¹⁰⁷ Piwowarski. *Zarys dziejów Sekcji* s. 36-46. Rozprawa opierała się na badaniach terenowych przeprowadzonych w 25 parafiach na południu Warmii. Badania te były realizowane stopniowo w latach 1961-1965 za pomocą różnych metod i technik socjologicznych. W szczególności autor stosował ankietę, wywiad oraz obserwację pośrednią (archiwa parafialne i diecezjalne, miejscowa prasa, protokoły wizytacji biskupich, księgi parafialne itp.) bezpośrednią i uczestniczącą. Za pomocą tych technik autor zebrał obszerny materiał źródłowy, a celem badań było przedstawienie stanu, struktury i uwarunkowań religijności katolików warmińskich. Autor rozprawy wskazał na zależności istniejące pomiędzy cechami społeczno-demograficznymi badanych a stanem życia religijnego. Szeroko potraktował czynniki warunkujące poziom religijności, wskazując jednocześnie na zasięg i ich wpływ w poszczególnych parafiach. Omówił historię regionu i ludności napływowej, sieć kościołów, odległość od kościołów, liczbę, jakość i działalność duchowieństwa, kulturę masową, specyficzne sytuacje niektórych typów osobowościowych i inne. Na uwagę zasługuje także typologia parafii i katolików z punktu widzenia wymiarów religijności.

¹⁰⁸ Wstęp do hodogetyki, wstęp do teologii pastoralnej, wybrane zagadnienia z nauk społecznych. *Akta personalne* 124/64/P, wstęp do teologii pastoralnej, duszpasterstwo miejskie i wiejskie. *Akta personalne* 1010/65/P, socjologia duszpasterstwa, duszpasterstwo a przemiany środowiskowe. *Akta personalne* 1153/67/P, socjologia parafii, przemiany społeczne a duszpasterstwo *Akta personalne* 1379/70/P, socjologia wychowania, wybrane zagadnienia socjologii parafii. *Akta personalne* 1327/72/P, sekularyzacja – analiza krytyczna. *Akta personalne* 1513/73/P, problemy społeczno-pastoralne w *Gaudium et spes*, organizacje religijne jako system społeczny, przemiany kulturowe a Kościół. *Akta personalne* 20/75/P; 2647/77/P, socjologiczna interpretacja znaków czasu, socjologia wychowania. *Akta personalne* 78/92/P, przemiany religijnej funkcji rodziny. *Akta personalne* 13165/99/P. W: Archiwum KUL.

¹⁰⁹ Przez wiele lat ks. W. Piwowarski wykładał socjologię religii, socjologię parafii oraz przemiany społeczne a duszpasterstwo. *Akta personalne*. 1137/71/P; 1327/72/P; 2063/75/P. W: Archiwum KUL.

¹¹⁰ *Akta personalne*. Nr 1137/71/P; 1327/72/P; 2063/75/P i nn.

¹¹¹ Można tu wymienić następujące pozycje naukowe ks. W. Piwowarskiego jak: *Dwie koncepcje teologii pastoralnej, Eklezjologiczna koncepcja teologii pastoralnej, Zarys dziejów*

Od 1970 roku ks. profesor Piwowarski był kierownikiem Katedry i Zakładu Socjologii Religii KUL w Instytucie Teologii Pastoralnej. Katedra ta, wpływając na rozwój formacji intelektualnej studentów Instytutu Pastoralnego, pełniła w jakiejś mierze także funkcje usługowe wobec specjalizacji katechetycznej, homiletycznej, liturgicznej, duszpasterstwa rodzin i teologii pastoralnej, z drugiej zaś strony realizowała swój własny program studiów i badań. Ponadto ściśle związki łączyły w tym okresie Katedrę Socjologii Religii z sekcją społeczną Wydziału Nauk Społecznych¹¹².

Ks. W. Piwowarski rozwinął szeroką działalność dydaktyczną w KUL i poza nim. W Lublinie prowadził zajęcia w Instytucie Teologii Pastoralnej, na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej (m.in. filozofia społeczna, socjologia moralności) i od chwili powstania Wydziału Nauk Społecznych – na tymże wydziale (katolicka nauka społeczna, socjologia). Poza KUL Profesor prowadził zajęcia dydaktyczne w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i w studiach pastoralnych różnych diecezji polskich. Od 1962 roku wykladał katolicką naukę społeczną w Warmińskim Seminarium Duchownym *Hosianum*. Dojeżdżał też z wykładami do wielu ośrodków kościelnych: oo. orionistów, oo. jezuitów, w diecezji katowickiej, łomżyńskiej, gorzowskiej, siedleckiej¹¹³.

Szczególnym wyrazem działalności naukowej i dydaktycznej ks. W. Piwowarskiego były przygotowywane pod jego kierunkiem 62 prace doktorskie (w tym jedna na Uniwersytecie Jagiellońskim), 51 prac licencjackich oraz 372 prace magisterskie. Był recenzentem rozpraw doktorskich, napisał wiele recenzji dorobku naukowego i rozpraw habilitacyjnych oraz recenzji do uzyskania tytułu profesora nadzwyczajnego i profesora zwyczajnego¹¹⁴.

Dzięki zaangażowanej postawie i pogłębionej refleksji naukowej ks. W. Piwowarski wykształcił w różnych ośrodkach ludzi dobrze przygotowanych do pełnienia powierzonych im zadań w Kościele i społeczeństwie. Dając im społeczną i pastoralną formację, przyczynił się tym samym do rozwoju i aktywizacji życia kościelnego w naszym kraju. Owocem pracy naukowej profesora Piwowarskiego są wydane drukiem publikacje w liczbie 490, obejmujące rozprawy, artykuły, wywiady, w tym dziesięć pozycji książkowych. Treści tych analiz dotyczyły trzech pól poznawczych: socjologii religii, teologii pastoralnej oraz katolickiej nauki społecznej¹¹⁵.

sekcji teologii pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1958-1968. Perspektywa teologiczna a perspektywa socjologiczna w duszpasterstwie, Socjologia a teologia pastoralna, Problemy duszpasterskie w strefie urbanizacji i wiele innych prac mających za temat teologię pastoralną, przemiany społeczne, zasadę pomocniczości, procesy zachodzące w rodzinie, parafii i środowiskach miasta i wsi. Zob. T. Podgórska, K. Ryczan, K. Świąś. Bibliografia prac ks. Prof. W. Piwowarskiego. RT 46:1999 z. 6 s. 40-68.; Zob. Piwowarski Kronika sekcji teologii pastoralnej KUL. RTK 16:1969 z. 3 s. 141-143.

¹¹² Mariański. Ks. *Profesor Władysław Piwowarski* s. 47.

¹¹³ J. Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu w 35-lecie pracy twórczej*. „Przegląd Uniwersytecki” 4:1995 s. 7.

¹¹⁴ Tenże. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 47; Podgórska, Ryczan, Świąś. *Bibliografia prac*. s. 13-68.

¹¹⁵ Podgórska, Ryczan, Świąś. *Bibliografia prac* s. 13-68.

Ks. W. Piwowarski ciągle poszerzał swój warsztat naukowy. W tym celu w roku akademickim 1976-1977 przebywał w Yale University w charakterze *Senior Research Fellow*, gdzie brał udział w pracach naukowych i dydaktycznych¹¹⁶. Ponadto podczas pobytu w Republice Federalnej Niemiec w roku akademickim 1986-1987 współpracował z tamtejszymi ośrodkami naukowymi (Sankt Augustin, Augsburg, Bamberg, Eichstätt). Profesor Piwowarski należał do stałych i aktywnych uczestników sympozjów socjologicznych: polsko-austriackiego i polsko-zachodnioniemieckiego¹¹⁷. Podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych współpracował z Zakładem Psychologii Eksperymentalnej Uniwersytetu w Buffalo¹¹⁸.

Ks. W. Piwowarski brał udział w wielu konferencjach i sympozjach międzynarodowych i krajowych, podczas których wygłaszał referaty oraz uczestniczył w dyskusjach. Odczyty z zakresu socjologii religii teologii pastoralnej i katolickiej nauki społecznej głosił w różnych diecezjalnych centrach kształcenia katolicko-społecznego. Był konsultantem wielu ośrodków kościelnych i świeckich w zakresie teologii pastoralnej. W 1985 roku otrzymał nagrodę naukową im. Włodzimierza Pietrzaka za całokształt prac badawczych poświęconych stanowi świadomości religijno-społecznej katolików polskich. Dwukrotnie wybrano go na prodziekana: Wydziału Teologicznego i Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej. Był także długoletnim kierownikiem Instytutu Teologii Pastoralnej. Ponadto kierował specjalizacją filozoficzno-społeczną na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej, a po reaktywowaniu Wydziału Nauk Społecznych został kierownikiem Sekcji Społecznej na tymże wydziale. Był też członkiem trzech Komisji Episkopatu: *Iustitia et Pax*, *Duszpasterstwa Ludzi Pracy* i *Duszpasterstwa Młodzieży*¹¹⁹. Działalność naukową i wychowawczą ks. W. Piwowarskiego była ceniona przez społeczność uniwersytecką¹²⁰.

Ks. Profesor był członkiem wielu towarzystw¹²¹ i rad naukowych¹²². Wchodził

¹¹⁶ *Akta personalne*. Nr 25/77/RT.

¹¹⁷ Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 48.

¹¹⁸ *Akta personalne*. Nr 225/77/RT.

¹¹⁹ Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 48.

¹²⁰ Senat Akademicki KUL sformułował wniosek do Komisji ds. Orderów i Odznaczeń w Ministerstwie Edukacji Narodowej o przyznanie Krzyża Komandorskiego Orderu Odrodzenia Polski za wybitną twórczość naukową oraz osiągnięcia organizacyjne na uczelni. 26 X 1994 roku ks. W. Piwowarskiemu przyznany został, postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, „Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski”, a został mu wręczony 8 IV 1995 roku, podczas uroczystego posiedzenia Senatu Akademickiego KUL. Dokonał tego – w imieniu Prezydenta RP – wojewoda lubelski. *Akta personalne*. NR. prot. 582 z dn. 17 III 2000 roku. W. Archiwum KUL; Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8.

¹²¹ *Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Towarzystwa Naukowego KUL, Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, Polskiego Towarzystwa Naukowego oraz Conference Internacionale de Sociologie Religieuse*. Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8.

¹²² Ponadto należał do Rady Naukowej Concilium – Przeglądu Międzynarodowego Teologii Praktycznej oraz do Rady Naukowej Ośrodka Badań i Studiów Społecznych. Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8-9.

także w skład kolegiów redakcyjnych wielu czasopism¹²³ W 1982 roku został kierownikiem sekcji socjologii religii przy Polskim Towarzystwie Socjologicznym. Przyczynił się również w sposób znaczący do uprawomocnienia socjologii religii i teologii pastoralnej jako odrębnych dyscyplin. Uwrażliwiał na przedmiot badań, postulował dopracowanie odrębności warsztatowej w teologii pastoralnej i socjologii religii¹²⁴ Przez swoją działalność badawczą, dydaktyczną i organizacyjną przyczynił się do pokonywania barier ideologicznych, konfesyjnych i instytucjonalnych placówek badawczych zajmujących się socjologią religii w Polsce¹²⁵

Warto podkreślić, że ks. W. Piwowarski był autorem i redaktorem wielu pozycji naukowych z zakresu socjologii religii, teologii pastoralnej i katolickiej nauki społecznej. Na szczególną uwagę w jego dorobku naukowym zasługują: *Praktyki religijne w diecezji warmińskiej. Studium socjograficzne* Warszawa 1969; *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*. Warszawa 1971; *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*. Warszawa 1977; *Religijność ludowa. Ciągłość i zmiana*. Red. W. Piwowarski, Wrocław 1983; *Dziecko*. Red. W. Piwowarski i W. Zdaniewicz. Warszawa-Poznań 1984; *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały*, Red. W. Piwowarski i W. Zdaniewicz. Poznań-Warszawa 1986; *Rytuał religijny w rodzinie*. Red. W. Piwowarski i W. Zdaniewicz. Warszawa-Poznań 1988¹²⁶.

Wiodący temat w dorobku ks. profesora Piwowarskiego stanowiły studia nad religijnością polską. Poprzez swoje badania dążył on do uchwycenia zmian w religijności poddając je analizie, uogólniając wyniki i wskazując zarysowujące się tendencje. W tej dziedzinie dorobek naukowy Profesora nie ustępuje osiągnięciom zachodnioeuropejskim, budząc zainteresowanie socjologów w innych krajach. Dorobek ten pokazuje polską specyfikę przemian religijnych, znacznie bogatszą niż sądzą krytycy polskiego katolicyzmu, sprowadzający te zmiany do prostych reakcji na sytuacje kryzysowe w warunkach realnego socjalizmu¹²⁷

Ks. W. Piwowarski wyznaczał wciąż nowe pola badawcze z zakresu socjologii religii i teologii pastoralnej, a książki, artykuły i wywiady weszły na stałe w krajo-

¹²³ „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” „Roczniki Nauk Społecznych KUL” oraz „Studia Socjologiczno-Religijne” Trzeba dodać, że redagował ponadto „Biuletyn socjologii religii” publikowany w kwartalniku „Collectanea Theologica” Mariański. Ks. Profesor Władysław Piwowarski s. 48; Mariański. Księdzu profesorowi Piwowarskiemu s. 8-9.

¹²⁴ Tamże s. 49.

¹²⁵ Wyrazem tego było spotkanie 19-20 I 1989 roku w Wyższym Seminarium Duchownym w Ohtarzewie pod Warszawą socjologów religii reprezentujących różnorodne stanowiska poglądowe i społeczno-polityczne. Po raz pierwszy w powojennej Polsce uczestniczyli w takiej konferencji socjologowie religii z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, z Instytutu Badań nad Młodzieżą, z Akademii Nauk Społecznych, oraz z Wojskowej Akademii Politycznej. Mariański. Ks. Profesor Władysław Piwowarski s. 48.

¹²⁶ K. Świąt. *Bibliografia prac Ks. Prof. dr hab. Władysława Piwowarskiego*. RT 46: 1999 z. 6 s. 13-68.

¹²⁷ *Akta personalne*. W: Archiwum KUL.

braz polskiej myśli socjologicznej i pastoralnej¹²⁸. Ważny w tym kontekście jest wypracowany i upowszechniony przez ks. W. Piwowarskiego schemat interpretacyjny dotyczący dwóch płaszczyzn funkcjonowania religijności w Polsce: ogólnonarodowej (trwałość religijności w jej specyficznych uwarunkowaniach) i codziennej (przemiany religijności podobne do tych, które występują w społeczeństwach wysoko rozwiniętych). Profesor Piwowarski stwierdzał, że w Polsce rośnie liczba ludzi deklarujących wiarę, ale zarazem odrzucających niektóre dogmaty i normy etyczne głoszone przez Kościół. Faktem jest, że Kościół do pewnego stopnia okazał się funkcjonalny w społeczeństwie polskim i wyparł na marginesie ateizm, jednak nie oznacza to, że Polska nie została dotknięta procesami dechrystianizacji¹²⁹.

Według ks. profesora Piwowarskiego, godny podkreślenia jest udział socjologii religii w badaniach działalności duszpasterskiej Kościoła w Polsce. Socjologia religii pełni cztery ważne funkcje: diagnostyczno-opisową, teoretyczną, apologetyczną i socjotechniczną. Zdaniem ks. Piwowarskiego socjologia religii pełni jeszcze dodatkowo funkcję apostołską, czyli budzi sumienie duszpasterzy, tzn. stawia pewne wnioski dla duszpasterzy i duszpasterstwa w trosce o teraźniejszość i przyszłość Kościoła w Polsce. W badaniach empirycznych gromadził materiał dotyczący różnych przejawów religijności. Zakres i rozmach tych badań były duże. Przy gromadzeniu materiału ks. W. Piwowarski posługiwał się różnymi metodami i technikami badawczymi, zwłaszcza ankietą, wywiadem, obserwacją bezpośrednią i pośrednią (archiwa parafialne i diecezjalne, miejscowa prasa, protokoły wizytacji biskupich, księgi parafialne itp.). Badania cechowały się rzetelnością i obiektywizmem w podejściu do zjawiska religijności oraz umiejętnością łączenia analizy ilościowej z jakościową, przy unikaniu skrajności. W znanych badaniach nad religijnością miejską i wiejską w puławskim rejonie uprzemysłowionym profesor Piwowarski opierał się na teorii wpływu urbanizacji i uprzemysłowienia na religijność. Przy okazji badań wypracował założenia teoretyczne przydatne w badaniach nad religijnością. Ważną jest tu teoria selektywnej religijności i religijności indywidualnej (prywatnej). Opierając się na wypracowanych założeniach teoretycznych, ks. Piwowarski daleki był jednak od skrajnego empiryzmu¹³⁰.

Profesor Piwowarski kontynuował i wciąż udoskonalał studia nad przemianami religijnej funkcji rodziny, wpływem pluralizmu społeczno-kulturowego na religijność ludową, socjologiczną teorią religijności, przemianami religijności w kontekście społeczeństwa socjalistycznego i pluralistycznego. Cenna była rozwijana przez niego teoria rytuału religijnego, w której mniej interesował się samymi zachowaniami rytualnymi, więcej natomiast ich znaczeniem, symbolami i wartościami jako istotnymi elementami rytuału¹³¹.

¹²⁸ Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 57.

¹²⁹ Ryczan. *Ks. Władysław Piwowarski* s. 24.

¹³⁰ Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 53; Tenże. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8-9.

¹³¹ Piwowarski. *Socjologia religii* s. 202-207.

Ważne były ponadto rozważania Profesora nad socjalizacją permanentną, ujmowaną w kontekście społeczno-kulturowym. Akcentował on, że Kościół stracił tzw. struktury mieszane, które dawniej pełniły dwojakie funkcje – religijne i cywilne, natomiast nie zatroszczył się dostatecznie o rozwój nowych podmiotów socjalizacji religijnej. W ramach socjalizacji religijnej na pierwszy plan wysuwają się dwie kwestie: problem konsensusu w dziedzinie prawd wiary i zasad moralnych oraz problem podmiotów religijnej socjalizacji.

Ważny element w refleksji teologicznej ks. W. Piwowarskiego stanowiła parafia. Ks. Profesor stał na stanowisku, że odnowa religijna życia Kościoła musi rozpocząć się od wspólnoty parafialnej. Wskazywał na konieczność przemiany struktury parafii, pogłębienia jej życia, osiągnięcie prawdziwej wspólnoty i zintegrowanej grupy społecznej. Małe wspólnoty religijne o charakterze nieformalnym powinny być także, zdaniem Profesora, w jakiś sposób włączone w system parafialny¹³².

Dużo miejsca w swoich badaniach ks. Piwowarski poświęcał rodzinie, podkreślając, że znajduje się ona w centrum problematyki życia społecznego i kościelnego w Polsce. Postulował, by Kościół współdziałał na rzecz odnowy życia religijnego rodziny. Ważne jest śledzenie przemian struktury i funkcji rodziny z punktu widzenia socjologicznego i pastoralnego, bowiem od rodziny zależą w dużej mierze wychowanie przyszłych pokoleń, ich uspołecznienie, a także kierunek odnowy religijnej w naszym kraju¹³³.

Pod kierownictwem Profesora opracowane były tematy badawcze dotyczące wpływu uprzemysłowienia i urbanizacji na religijność katolików w parafiach wiejskich i miejskich. Badano ciągłość i zmianę tradycji religijnej w różnych środowiskach społecznych, religijność różnych kategorii społecznych, praktyki religijne w różnych diecezjach polskich. Ponadto pod jego kierownictwem zajmowano się zagadnieniami dotyczącymi przynależności do parafii, kultury religijnej regionów, wpływ religii na pracę oraz inne „świeckie” dziedziny życia i aktywności ludzi oraz wartościami religijno-moralnymi młodego pokolenia itp¹³⁴.

Z merytorycznego punktu widzenia podejmowane przez ks. W. Piwowarskiego prace badawcze i naukowe z zakresu socjologii religii i teologii pastoralnej zmierzały nie tylko do ukazania stanu religijności polskiej, ale także uchwycenia i wyjaśnienia głównych tendencji przemian religijności. Ks. Piwowarski poszerzał i udoskonalał wypracowany przez siebie schemat badawczy zjawisk religijnych, czego przykładem była przedstawiona koncepcja socjologicznego badania doświadczenia religijnego wraz z kwestionariuszem ankiety¹³⁵.

W latach osiemdziesiątych XX wieku ks. Profesor zajął się problemami katolickiej nauki społecznej. Szczególnymi przedmiotem jego badań w tej dziedzinie

¹³² Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8-9; Tenże. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 53.

¹³³ W. Piwowarski. *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*. SW 11:1974 s. 405-453.

¹³⁴ Mariański. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 54.

¹³⁵ Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8-9.

były zasady etyczno-społeczne w nauczaniu społecznym Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem zasady pomocniczości, oraz możliwości aplikacji zasad etyczno-społecznych w różnych dziedzinach życia społecznego¹³⁶.

Zdaniem ks. Profesora, także w Polsce katolicka nauka społeczna ma do spełnienia ważną rolę, zwłaszcza w utrwalaniu wartości podstawowych, w uczeniu właściwego dialogu społecznego i porozumieniu. Zaakceptowanie i realizowanie wartości podstawowych może przywrócić społeczeństwu polskiemu poczucie sensu i pobudzić do działania na rzecz dobra wspólnego. Wartości podstawowe, wywodzące się z tradycji historycznej narodu (religia, Kościół, patriotyzm, wolność, demokracja), jak i z tradycji socjalistycznych (sprawiedliwość społeczna, równość, zabezpieczenie społeczne) i nowszych ruchów społecznych (godność osoby ludzkiej, solidarność), stanowią właściwy fundament dialogu w społeczeństwie polskim i współdziałania dla dobra wspólnego opartego na tych wartościach¹³⁷. Ks. Profesor Piwowarski był naukowcem, który nie zamykał się w ramach jednej dyscypliny. W latach pracy dydaktyczno-naukowej w KUL umiejętnie poruszał się pomiędzy socjologią religii, katolicką nauką społeczną i teologią pastoralną¹³⁸.

Każda nowa pozycja książkowa Profesora Piwowarskiego zamykała pewien etap rozwoju socjologii religii w Polsce i otwierała nowy. Tak rozumiany „fenomen Piwowarskiego” był wysoko oceniany przez uznane autorytety naukowe. Prof. J. Chałasiński napisał w ocenie dorobku naukowego i dydaktycznego ks. W. Piwowarskiego o jego drugiej książce *Religijność w warunkach urbanizacji*. „W rezultacie powstała książka, którą trzeba zaliczyć do czołowych pozycji w zakresie problemów religijności wiejskiej w piśmiennictwie polskim i światowym”¹³⁹

Wkład ks. Profesora W. Piwowarskiego w rozwój socjologii religii, oraz koncepcji teologii pastoralnej, jest znaczny i obejmuje zarówno aspekt metodologiczny jak i merytoryczny. Udział ks. Profesora w poszukiwaniach adekwatnej do wyzwań obecnego czasu koncepcji teologii pastoralnej jest znany szeroko wśród pastoralistów w Polsce. Troska o metodologiczną i merytoryczną stronę socjologii religii i teologii pastoralnej wyrażała się m.in. w wysokim poziomie prac dyplomowych, które powstawały pod jego kierunkiem. Ponadto ks. W. Piwowarski przez swoją pracę dydaktyczną i naukową ukazywał kierunki odnowy duszpasterstwa oraz potrzebę zmian w myśleniu i działalności pastoralnej. Wskazywał na konieczność uwrażliwienia duchownych i świeckich katolików na społeczny wymiar duszpasterstwa. Akcentował potrzebę odnowy modelu Kościoła w społeczeństwie polskim, nowego spojrzenia na kapłaństwo, laikat i parafię. Wymienione tezy prezentowane były w licznych publikacjach, które docierały do kapłanów i świeckich, zaangażowanych w duszpasterstwie.

¹³⁶ Tenże. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 54.

¹³⁷ Mariański. *Księdzu profesorowi Piwowarskiemu* s. 8-9; Tenże. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 54-55.

¹³⁸ Tenże. *Ks. Profesor Władysław Piwowarski* s. 55.

¹³⁹ *Akta personalne*. Ks. Władysław Piwowarski.